

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Páskándi Géza: Vendégség – Tornyyot választok

TORNYOT VÁLASZTOK

(APÁCZAI)

Történelmi dráma három felvonásban

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Páskándi Géza: Vendégség – Tornyot választok

[Vákát oldal]

SZEMÉLYEK

Apáczai Cseri János, a teológia doktora,
professzor
Basirius Izsák, angol apátpap, a teológia
doktora, professzor
II. Rákóczi György erdélyi fejedelem
Kereszturi Pál, Rákóczi udvari papja
Csula György püspök
Rhédey főkapitány
Udvarmester
Diák
Doby László tiszteletes
Szeredai Albert iskolamester
Csavaró József iskolamester
Első koldus
Második koldus
(Meg főrendi urak, papok, tanítók, katonák)

Történik 1655 szeptemberében,
Gyulafehérvárott.

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Páskándi Géza: Vendégség – Tornyot választok

[Vákát oldal]

BEVEZETŐ SZAVAK

Apáczai tizenhetedik századi nagyszerű élete inkább regényt kívánna (persze: nem elsősorban ifjúságit), hiszen temérdek benne a szó hagyományos értelmében vett regényesség: az árvagyerek-sors, a kisdiákévek, híres tanárok, Hollandiába kerülése, élete távol a hazától, találkozása a korabeli szellemi áramlatokkal (főként Descartes-tal), az angliai események hatása gondolkodására. Aletta van der Maet kisasszonnyal való megismerkedése és házassága (1651. szeptember 30-án), külföldi helytállásai, nosztalgiája, hazajövedele, nevelési elvei, iskolaügyi javaslatai, egyetemi tervei, könyvei, fordításai, diákbalvány élete Gyulafehérvárott, vitái, meggyanúsíttatása, Kolozsvárra helyezése, „száraz betegségének” kiújulása, halála. Ez az ő látványos élete.

De ott van az a belső: a lélek és az ész élete, mely nem mindig mutatkozik a cselekedetekből. Hogyan fogadja be az az oly szomjú elme, amit a világ rejt is előle, s föl is kínál neki? Hogyan csiszolja szellemét többek között Descartes-on, aki akkor szintén a „csendes” Hollandiában él. Természetesen minderre mi választ nem adhatunk, a dráma nem regény, nem

is lélektani és filozófiai esszé; mi kiválasztottuk életének – szerintünk – legdrámaibb pillanatát: megvádoltatását, Basirius Izsákkal való vitáját s annak következményeit. Ami ebbe belefért múltjából és majd már nem sokáig tartó jövőjéből – anélkül, hogy a drámára nézve terhelőnek éreztük volna –, azt mind sugallni igyekeztünk, s ami nem, menthetetlenül kimaradt. Hiszen a dráma korántsem olyan „jószívű műfaj”, mint a regény, hanem sokkal kegyetlenebb. Egy színmű nemcsak úgy drámai, hogy a hősök vannak drámai helyzetben, hanem úgy is, hogy az író maga is abba kerül: választania kell, kiválasztania: alakokat, részleteket, helyzeteket, s a többit megöli, elfojtja magában; pedig ha regényíró lenne, mennyi ingyencséget, tollra való irodalmi jófajlatot tehetne még az asztalunkra! Bizony a szelekció – úgy érzi egyegy „jobb szív” – valóságos véres mézszárlás-sorozat, szellemünk, tudatunk Szent Bertalan-éje: a kiválasztás – gyilkosság.

Azonban nemcsak kihagyni, rostálni – megszárítani: beleköltetni is. Amit az élet kihagyott az adatvilágból, de olyanképpen, hogy bele is „írhatta volna” – az bizony igen sokszor kellene a drámába: néhány új alak, helyzet vagy a meglévők erősebb kinagyítása, hogy áthidaljanak, hogy elősegítsék a megértést, összefüggésbe hozzanak, asszociációkat, jelképcsírákat sugalljanak, vagy éppen: élesebb fényben ex-

ponálják azt, amit hősrünk megél. Mi eddig is így buzgólkodtunk eljárni, ezután is így vagyunk kénytelenek tehát, illetve: szeretnénk kénytelenek lenni, nehogy ne lássuk a részletek fától az erdő egészét, továbbá: a fölös részek sok bábája között el ne vesszen az író szándék és gondolatgyermek, és végül: a Részletek fürdővizével nehogy kiöntsük az Egész gyermekét.

Most pedig valamit az adatgyűjtésről.

Írtunk mi régebben egy drámát, afféle drámastúdiumot magunknak a francia polgári forradalomról. Robespierre, Danton, Saint-Just és egy Simon nevezetű varga is felvonul benne. Simon vargát, jóllehet csak valami olcsó történelemkönyvből olvastunk ezt-azt róla, mégis központi alakká tettük. Kíváncsiságból – hogy eljárásunk helyességét ellenőrizzük – megnéztük ilyen szempontból Camus *Caligulá*-ját. Megnyugodtunk. Rájöttünk ugyanis, hogy az író Caligula egyéniségéről – leszámítva a típus filozófiáját – a legtöbbet Suetonius könyvéből (*Caesarok élete*) kívánt megtudni, abból a műből, amelyet minden magát komolyabb „antik szakértőnek” tartó történész „pletykagyűjteménynek” nevez. Nos, ez a „pletykabreviárium” hány ilyen remekmű születésénél bábáskodott! Vagy talán Büchner eljárása lenne a jobb, aki ama shakespeare-i méretű drámáját, a *Danton halálá*-t úgy írta meg, hogy minden

fontosabb alakja szájába hiteles, utánaolvasható beszédekből, cikkekből, konventi jegyzőkönyvekből másolt idézeteket adott? (Persze, ettől még Büchner darabja is tele van költői invencióval!) Tehát az eredmény a fontos. Az egyik agyon-kitalál (inventál), s mi lesz belőle: híg, kis ez-az. A másik agyon-hitelesít (dokumentál), s mi az eredmény: történelmi, képes könyvészeti felsorolás szemelvényekkel – középiskolák számára. Minden attól függ tehát, ki nyúl hozzá ahhoz a mindegy-mihez. No de ne példálózzunk ilyen közismert és bevált nevekkel, módszerekkel, mert még félreértenek bennünket! Inkább a juhainknál maradjunk. Itt van tehát ez az Apáczairól szóló dráma. A szerző úgy érezte: szellemi ujjbegyével körülta-pogatta Apáczai szellemének testét, ha nem is éppúgy, amint azt Bod Péter, Bethlen Miklós meg Almási Balogh Pál és mások tették az elmúlt századokban, nem is olyanformán, mint az időben közelebbiek és egész közeliak: Gyulai Farkas kiváló stúdióiban, vagy Saszet Géza modern, izgalmas értekezésében. Ha nem is éppígy – de ezekre függesztett félszemmel. Azért csak félszemmel, mert másik fél szemünk az Apáczai művén csüggött. Így hát nem is éppen úgy láttunk mindent, ahogy Apáczai mutatja önmagát könyveiben: hiszen nekünk a könyvek mögött a lélekben is illett lapozgatnunk. Ám a lélekből csak annyi maradt,

amennyi a könyv. Ki pótolhatná hát a lélek elveszett porcikája-paradicsomát, a lélek visszahozhatatlanul testben rekedt ízeit, ha nem a magát a feltámasztás vajákos ujjú szemfényvesztőjének hívő hazárdjátékos, aki nem átalija történelmi drámaírónak titulálni önmagát?

Óvakodtunk viszont elolvasni bármiféle regényes vagy régebbi értékelő irodalomtörténeti oldalakat hősről. Óvakodtunk munkánk befejezése előtt elolvasni még a Németh László Apáczai-drámáját is, mint ahogy – mert hiszen gyakorlatunkban ez már így alakult ki, nekünk hát így a jobb – a fentebb emlegetett Büchner-darabot is a francia forradalomról szóló drámák megírása után olvastuk el. Tehát: utána már igen! Ilyenkor jó érzés ezt tenni, néha elégtételt is érezni, máskor apródad, nemes irigységet, némelykor pedig elcsodálkozni, hogy a közösen ismert tényvilág milyen egyformán sugallja ugyanazt az eszmét és a hasonló ötleteket. „Lám csak, ő is ugyanazt olvasta ki ebből és ebből a dologból, mint mi!” Igen, megtörténik olykor-olykor, hogy az asszociáció ugyanabba az irányba kanyarog a tudat közlekedő edényeiben. Persze, ezek afféle kis spirituális-kulináris elégtételek, de talán éppen ezért: nagyon jóízűek.

E darabban hiteles történelmi személy több is szerepel. Elsősorban a főhős, Apáczai Cseri János. Megkérdezhető: miért írjuk Cserinek

noha bizonyított, hogy családi neve Csere János. Gyalui Farkas 1892-ben Kolozsváron kiadott Apáczai Cseri János (*Életrajzához és műveinek bibliográfiájához*) (Tanulmány) című dolgozatában – számunkra legalábbis – meggyőzően bizonyítja, hogy Apáczai mint író, mint személyiség így írta – így akarta, így kívánta írni a nevét akár a jóhangzásból, akár a latinos helyesírásból eredően (Gyalui példának hozza fel Barcsayt, aki Barchiajnak írta magát). A másik történelmi személy Basire (latinosan: Basirius) Izsák, az Angliából Cromwellék elől Erdélybe menekült apát. Azután: II. Rákóczi György, Kereszturi Pál, Csulai György és Rhédey főkapitány. Ezeknek – a tényekből kiderülő s az eseményben játszott – szerepéhez szinte teljesen ragaszkodtunk. Talán csak Kereszturi Pál Apáczai mentésében vállalt dolgait túloztuk el a régebbi írásbeli források alapján. Más adatok szerint ugyanis e mentésben főként II. Rákóczi György anyja, Lorántffy Zsuzsanna tündökölt, aki éppen a presbiteri nézetei miatt igen szerette Apáczait. Tettük pedig mindezt a drámai szál egyszerűsítése kedvéért.

Nyilván: szövegünkben is vannak „történelmi mondatok”. Itt-ott például – hol hűségesen, hol átfogalmazva – Apáczai leveleiből, könyveiből vett mondatokat, gondolatokat ékelünk replikáiba. Ugyanígy a fejedelem néhány, a vita feljegyzéseiből ismert közbeszólását is

majdnem szó szerint írtuk be a megfelelő helyekre. (Például: „A presbiterianizmus út az independentizmushoz!” stb.) A vitát tehát „rekonstruálni” kellett a – viszonylag – nagyon kevés meglevő tényállagból. Nekünk például nem volt adatunk arra nézve, hogy a diákság is részt vett volna e vitán. Ezért hoztuk be a darabba a „Diák” alakját, aki a mi elképzelésünkben „beszökött” a terembe, s mintegy képviseli a fiatalság véleményét, bizonyítva Apáczai népszerűségét az ifjúság körében. A valamilyen terembe „belógó diák” különben sem idegen semmilyen kortól. Az invenció tehát lélektanilag megalapozott. Másrészt azért is kellett a diák alakja, hogy újabb lovat adjon Basirius alá, és még jobban felkeltse a fejedelem Apáczai népszerűsége iránti gyanakvását. A vita rekonstruálása közben egyébként Basirius szájába olyan érveket is adtunk, amelyek – mint vádak – csak Apáczai halála után jóval később merültek föl a *Logikácska* és az *Enciklopedia* szerzője ellen. Példának okáért: a tudományos nyelvújításban használt nehézkes, „érthetetlen szavai”, bölcseleti eklektikussága, eredetiséghiánya stb. (Ilyen vádoló szerző például Szily Kálmán, aki 1889-ben egyszerűen kompilátornak titulálja Apáczait.) Úgy éreztük: nem baj az, ha Apáczai jövőjének egy ilyen darabkáját odavetítjük akkori jelenébe. Nem árt, hiszen egy tudománytörténeti paradoxonra

figyelmeztet bennünket: azt a tudóst, akit saját kora „érthetlenséggel” fenyeget, a kései korok túlságos közérthetőséggel, saját korához viszonyított meghaladottsággal vádolnak.

Tehát a „Diák” és a többi személy mind költöttek, mert így kívánta darabunk építkezési eszméje. Mint ahogy a központi szituáció – az, hogy Apáczai tornyot keres és választ magának – is kitalálmány, hiszen csak annyit tudunk, hogy a fejedelem azt mondja: „De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a Megyesi Presbiteriumot, amíg én élek, ide bé nem hozza ked. Mást ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki mást tanít, a Marosba vettetem, vagy a Toronyból hányatom le!” (Szatmári Pap Mihály református teológiai professzor kéziratából, 1790 tájáról.) Apáczai kolozsvári áthelyezését pedig Bethlen Miklós jellemzi telibe találva így: a rákot a Szamosba.

A fejedelemnek azt a szándékát, hogy őt a toronyból ledobassa, egyébként az összes ismertebb források közlik (Bod Péter, Seivert, Erdélyi János és mások). Érdekes idejegyezni egy Gyalui Farkastól nem közölt forrást erre vonatkozólag: Almási Balogh Pál Feleletét (*Philosophiai pályamunkák*. Buda, Egyetemi Nyomda, 1835); a szerző – azt hisszük, főként Bod Péter nyomán – ezt írja: „Híre s becsülete sok irigyet támasztván Gyula-fejérvárott laktában, beárultatott a fejedelemnek mint a pres-

biterianus theologusoknak s Carthesianusoknak követője s ennél fogva a közjó ellensége s a köztársaság legnagyobb háborítója. A fejedelmet a fekete vád oly haragra gerjeszté, hogy Apáczeit a gyula-fejérvári toronyból letaszításra méltónak ítélné s csak Kereszturi Pál közbenjárása által tétetett át Kolozsvárra tanítónak.” Nem érdektelen azt sem megjegyeznünk, hogy Almási Balogh ezután megnevezi Descartes más erdélyi híveit is (Csernátoni Pált, aki első népszerűsítője Descartes-nak, és Kolozsvári Pált), de a karteziánus bölcséletnek ellene szegülőket is: például a brassói Greising Bálintot, aki ateizmussal vádolja Cartesiust, és az udvarhelyi Eszéki Istvánt, aki „megtámadá... Cartesius velünk született ideáit, különösen pedig azon tanítmányát, mintha az Isten bennünk lakoznék”. (Greising 1677-ben, Eszéki 1666-ban írta „támadását”.) Ezért nem tartottuk tehát „történelemhamisításnak” (bár egyenes adatunk erre nem volt), hogy azon a bizonyos vitán (1655. szeptember 24-én) magát Apáczeit is mint karteziánust „leateistázzák”; hitelesnek éreztük, mert hiszen ez benne volt a korszakban.

Visszatérve a torony históriájára: elképzeltük a következő lélektani helyzetet: a fejedelem szavaitól feldúlt Apáczi maga megy fel kedves templomának tornyába, hogy ott várja ki az ítélet végrehajtását. A „toronyválasztás”

gondolatát az ő személyes sorsa jelképének szántuk, amellyel – szerintünk – jól összerímelt Apáczaiknak az a nagyszerű önvédelmi képmondata, amelyet *Enciklopédiá*-ja előszavában ír le: „... a maguk nemében legtanultabb Férjfiak nem szégyenlették a másoktól való kölcsönvevést... nem könnyen véti el az utat, aki jó kalauzoknak vezérlése után indul, és az óriás vállán ülő gyermek többet lát az óriásnál” (kiemelés tőlünk). Pszichológiailag tehát teljesen hitelesnek éreztük a felkavart lelkű, rég beteg Apáczaiknak ez általunk kitalált cselekedetét.

A két koldus alakja nemcsak azért kellett, hogy a történelmi eseményeket elmondják, s a központi helyzetet exponálják, nem is csupán keretjátéknak, hanem hogy kiderüljön az a mérhetetlen távolság, információhiány, amely abban a korban a népet – nyilván objektív körülmények miatt – még az őt ily hevesen képviselő értelmiségitől is elválasztotta. A darab vége tulajdonképpen egy tragédia elhalasztása (Apáczaikat csak áthelyezik), és egy másik tragédia kezdete vagy talán – sejtés szerint – megtörténte is: a koldusokat a „látványra éhesek” meg akarják „lincselni”, mert azok – úgy mond – elbolondították őket. Apáczaik tragédiája tehát elhalasztott, pillanatnyilag függőben maradt tragédia.

Nyelvi archaizálásra (különösebben) nem tö-

rekedtünk, sőt igyekeztünk maibbá tenni a beszédet, persze néhol egy-egy régiesebb nyelvi fordulatot is becsúszlattunk. Azért cselekedtünk így, mert az idők folyamán azt vettük észre, hogy a legszebb archaikus beszéd sem hat már úgy, mint az élő. A publikum, ahogy archaikus szöveget hall, inkább hajlamos lírát sejteni mögötte, mint drámát.

Hogy ezt az (elég régen elgondolt) darabot most írtuk meg, abban egy aktuális esemény is ösztönzött: 1972 világszerte a Könyv Esztendeje: UNESCO javasolta ünnep. Ki érdemelne meg jobban innen, a mi tájainkról, hogy a Könyv világesztendejében az időszerűség villanófényénél is emlékezetünkben legyen, mint az az ember, aki az első magyar enciklopédista és bölcséleti írónk, egy szegény kálomista Tanár-Széchenyi, aki Comenius és Tolnai Dali tanáival egyetemben új, polgárosultabb pedagógiai elveket hirdet, aki a haladó egzakt és természettudományos nevelés és a szó szerint vett KÖZ-oktatás nagy harcosa, akinél abban a korban s még sokáig tudományos nyelvújításért, a könyvért, a tudás terjesztéséért többet senki nem tett... A könyv, a tudomány, a nevelés, az iskola már-már fanatikus nagy embevérenek tiszta becsületű, széles kisugárzású művére szerettük volna ex librisnek szálni ezt a drámát.

P. G.

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Páskándi Géza: Vendégség – Tornyot választok

[Vákát oldal]

ELSŐ FELVONÁS

A színen egészen a függöny elé – majdnem az első széksorig érő – „deszkafélsziget” nyúlik: meghosszabbított színpad. Mikor a függöny megnyílik, a szín közepén magas torony látszik. Pontosabban: egy torony (hosszában) kettészelt alakban, mégpedig úgy, hogy az egyiknek a homorú, a másiknak pedig a domború része látszik; e kettő egymáshoz van ragasztva. A homorú részen belül látszanak a felvezető lépcsők. A szín még üres. Most távoli harangszó hallszik. Mikor elnémul, kis szünet, majd bal oldalról be egy lábatlan koldus, amolyan földön csúszó nyomorékfajta, aki kezében két kóppott, pántos, súrolókeféhez hasonló fadarabbal vonszolja magát. Most az ellenkező oldalról jön be egy ugyanolyan nyomorék, mint ő. Aki először jött be, azt hívják Második koldusnak.

MÁSODIK KOLDUS

(meglátja, hogy bejött Első) Pont most jön ez is. (Tűnődve.) Tudna valamit? Megszagolt volna valamit? De cí fogom küldeni. Nem, ezt csak én akarom látni, ami itt lesz, azt csak én akarom látni!

(Az Első koldus előrejön, szembeül a Máso-

dikkal, mint aki régi, megszokott helyét foglalja el, s mint begyakorolt szertartásban, úgy kezdik el a szöveget, mintha a templomba menőknek mondanák, akik persze nincsenek sehol, s mintha mindig is így mondták volna.)

ELSŐ KOLDUS

Rákóczi György, a mi nagyságos fejedelmünk végre belépett a Harmincéves Háborúba, ahova minket is magával vitt, hogy részesei lehessünk a nagy győzelemnek.

MÁSODIK KOLDUS

Bevettük Szatmárt, Tokajt és Kassát.

ELSŐ KOLDUS

Fővezérünk, Kemény János, már Nyitráig jutott velünk.

MÁSODIK KOLDUS

Jankaunál elpáholtuk a császári sereget.

ELSŐ KOLDUS

Úgy futottak, mint a nyúl! *(Saját szavaiktól s az emlékektől, mintha izgalomba jönne, izgalmazog.)*

MÁSODIK KOLDUS

Mi pedig utánuk szaladtunk. *(Ő is izgatott mozgással idézi most a hadiemlékeket, az Első koldus vele együtt, ez utóbbi hirtelen megtorpan, s mint akinek eszébe jut.)*

ELSŐ KOLDUS

Hohó! Állj meg, vándor! Ma te vagy a császári sereg!

MÁSODIK KOLDUS

Nem igazság! A tegnap is én voltam! Most te következél! Ma te vagy a soros: te futsz előttem!

ELSŐ KOLDUS

Pontosan emlékszem, hogy a tegnap én voltam a császári sereg, úgyhogy én most a Rákóczié leszek!

MÁSODIK KOLDUS

Veled nem diskurálok. Az okosabb enged. Gyere! („Futni” kezd, az Első követi „harci üvöltéssel”; ez így megy egy kis ideig, míg bele nem fáradnak.)

ELSŐ KOLDUS

(lihegve megáll, leverten) De Spielbergnél Ferdinánd császár cselt szőtt ellenünk.

MÁSODIK KOLDUS

(ugyanaz a játék) A török portát féltékennyé tette győzelmeinkre. A török nem nézte jó szemmel diadalainkat, mert nem szeretik az olyan alattvalót, amelyik külön csatát vív.

ELSŐ KOLDUS

Így hát a török megparancsolta Rákóczinak, hogy fejezze be a harcot.

MÁSODIK KOLDUS

Mert a török jobban szerette, ha az a gyenge német a szomszédja, mint ez a mi erős fejedelmünk...

ELSŐ KOLDUS

A mi erős fejedelmünk, aki szövetségben áll a franciákkal meg svédekkel is...

MÁSODIK KOLDUS

Így aztán mit volt mit tenni, fejedelmünk Linzben békét kötött Ferdinánddal.

ELSŐ KOLDUS

De még milyen békét! Hát először is: megerősítették a régi szerződés pontjait, ezt én is így tettem volna, és a kálomista jobbágyok vallásszabadságát megint kimondták...

MÁSODIK KOLDUS

(bólogat) Én is hasonlóképpen cselekedtem volna, ha a helyében vagyok. Cuius regio – eius religio? Cuius? Kuss! Vége már annak az időnek, hogy: akié a birtoklás, azé lesz a hitvallás! Azt is jól tették, hogy visszaadták a kálomisták elvett diplomáit.

ELSŐ KOLDUS

Ha a jobbágy ragaszkodik a vallásához, a földesura ne kényszerítthesse visszatérni a régi hitre! Szóval, ezt mind jól tették.

MÁSODIK KOLDUS

A béke nem volt rossz, de hát békében mégsem lehet kergetni a császári sereget! Ezt a békét én másképp kötöttem volna meg! Úgy, hogy béke is legyen, oszt verjük is a császáriakat!

ELSŐ KOLDUS

De a töröknek nem volt ínyére, hogy kergessük
a császáriakat!

MÁSODIK KOLDUS

Megsajnálta a török szultán Habsburg uramé-
kat, hogy úgy futnak előlünk (*kicsit még min-
dig liheg*), hogy csak úgy lihegnek bele!

ELSŐ KOLDUS

Megfosztottak győzelmeinktől.

MÁSODIK KOLDUS

Pedig hogy üztük őket!

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS

S most itt kell ülni.

MÁSODIK KOLDUS

Diadalok nélkül, a futó ellenség látványa nél-
kül.

ELSŐ KOLDUS

A torony előtt.

(*Távoli harangszó.*)

MÁSODIK KOLDUS

S hallgatni, hogy harangoznak.

(*A harangszó megszűnik, most egy lepelbe
burkolt ember siet be, majd fel a lépcsőkön.*)

ELSŐ KOLDUS

(*észreveszi, utánakiabál*) Segítse kelmed a sze-
gény szerencsétlent, akit megfosztottak a győ-
zelmeitől!

MÁSODIK KOLDUS

Az árvák istene segítse meg azt, aki az ő szí-

vében kegyes a háború rokkantjai iránt. (*Legyint.*) Ma nem lesz szerencsénk!

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS

Ma hiába játszottunk.

MÁSODIK KOLDUS

Hiába. Kár is itt az időt pocsékolni. Az idődet.

ELSŐ KOLDUS

Pedig a tegnap szép közönségünk volt. Mint mindig. A tegnap meg egyenesen paradicsom volt.

MÁSODIK KOLDUS

Hullott az ölünkbe a picula. Tegnap. De nem mindig papsajt. Bizony. Igaz, hogy röhögtek is rajtunk eleget. Nem mondom, én is röhögnék magamon, ha én látnám, hogy egy ilyen szerencsétlen nyomoréknak van kedve, mint egy gyereknek, győzelmesdit játszani. Te nem röhögnél?

ELSŐ KOLDUS

De igen. (*Hirtelen.*) Nem figyelted? Azért nem röhög mindenki, igaz?

MÁSODIK KOLDUS

Hát én se röhögnék, ha két ép, egészséges lábon állva látnám magamat onnan fentről – itt lent lábatlanul; nem röhögnék én, hogy a lábom előtt két lábatlan háborúsdit játszik, csak azért, hogy engem nevetessen. Nem röhögnék én, nem bizony.

ELSŐ KOLDUS

De olyan is van, aki röhög. Ha megfizeti – röhögjön. Nem igaz?

MÁSODIK KOLDUS

Az már igaz. Én is röhögnék magamon, ha megfizetném.

ELSŐ KOLDUS

(*felocsúdik*) Te... Te mindig egyebet mondasz...

MÁSODIK KOLDUS

(*sóhajt*) Mert mindig egyebet kérdezel.

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS

Azt. De ma nem úgy néz ki, hogy lesz közönység. Te azt hiszed?

MÁSODIK KOLDUS

Nem. Ne reménykedj. (*Sunyin.*) El kéne innen menni máshova.

ELSŐ KOLDUS

Lassan elfelejtjük a szerepet. Ha nincs közönység, elfelejtjük a szerepet.

MÁSODIK KOLDUS

Minek? Ha nem lenne Isten – elfeledkeznel imádkozni?

ELSŐ KOLDUS

Pedig mennyit tanultuk, míg a fejünkbe ment. Azért elég nehéz szöveget mondunk. (*Most kap észbe, hogy a másik mit kérdezett.*) Amíg van ima, Istennek is kell lenni.

MÁSODIK KOLDUS

Na csak reménykedj. (*Körülnéz.*) Ma itt nem lesz közönség. Én mondom neked. Látod, mind felmennek oda. (*Felbök a toronyra.*)

(*Apró szünet.*)

ELSŐ KOLDUS

Az, aki felment, a harangozó volt?

MÁSODIK KOLDUS

Az nem lehetett, mert már azelőtt harangoztak.

ELSŐ KOLDUS

Akkor ki volt?

MÁSODIK KOLDUS

Lehet, hogy a pap.

ELSŐ KOLDUS

A pap nem lehetett, mert az öreg, és nem mászik a toronyba.

MÁSODIK KOLDUS

Akkor valami bolond.

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS

Azt mondtad, hogy bolond?

MÁSODIK KOLDUS

Azt.

ELSŐ KOLDUS

Ha bolond, miért mászik a toronyba?

MÁSODIK KOLDUS

Miért? Mit tudom én.

ELSŐ KOLDUS

Hogy nézze a tájat?

MÁSODIK KOLDUS

Ha egyszer bolond, mászhat a toronyba is.
Nem igaz?

ELSŐ KOLDUS

(elmereng) Mikor kicsi voltam, én is felmász-
tam egyszer a toronyba. Megfogtam a harang-
kötelet is.

MÁSODIK KOLDUS

Meg se tudtad mozdítani, mi?

ELSŐ KOLDUS

De nem ám!

*(Most egy másik, lepelbe burkolt ember siet
fel a toronyba.)*

MÁSODIK KOLDUS

(utána) Segítse a szegény szerencsétlent...

ELSŐ KOLDUS

A győzelmes Harmincéves Háború rokkantját.
*(Amikor az alak eltűnik, a Második koldus ki-
köp.)*

MÁSODIK KOLDUS

Ott érted is véreztünk, te gyalázatos!

ELSŐ KOLDUS

Ezt hiába mondd neki itt. Aki egyszer oda
felment, annak te itt lenni hiába mondd.
(Kis csend, bámulnak utána.)

MÁSODIK KOLDUS

Ez mintha a pap lett volna.

ELSŐ KOLDUS

Nekem is úgy látszott. Mert lassabban járt.

MÁSODIK KOLDUS

Na, akkor ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS

Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS

Csak úgy mondom. El kén menni. Nem úgy néz ez itt ki, mint ahol istentisztelet lesz. *(Többértelműen.)* Rossz idők elébe nézünk. Sötét idők elébe.

ELSŐ KOLDUS

Na, akkor elmegyünk? Más templom előtt még kaphatunk valamit.

MÁSODIK KOLDUS

Menjél. Én még ücsörgök egy kicsit. Pihenek.

ELSŐ KOLDUS

Na még én is ülök egy percet, aztán megyek.

MÁSODIK KOLDUS

Ez biztos a pap volt. S ha ez oda felment, nemigen megy a szószékre.

ELSŐ KOLDUS

(elgondolkozik) Minek mehetett fel?

MÁSODIK KOLDUS

Valami elromolhatott.

ELSŐ KOLDUS

A harang? Az szólt. Az nem romolhatott el, mert szólt.

MÁSODIK KOLDUS

Felmehetett a harangozó után. Hogy ne harangozzon többet. Mert ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS

Nagyon biztos vagy te benne, hogy nem lesz.
Ezt te tudod valahonnan.

MÁSODIK KOLDUS

Hát én biztos is vagyok benne, hogy nem lesz.

ELSŐ KOLDUS

Mert tudod?

MÁSODIK KOLDUS

(kitérően) Biztos vagyok benne.

ELSŐ KOLDUS

Akkor minek nem mész el?

(Kis szünet.)

MÁSODIK KOLDUS

Én el is mehetek. *(Indul.)*

ELSŐ KOLDUS

Várj, én is megyek veled.

MÁSODIK KOLDUS

Menjél te is egy más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS

Ezt minek mondod?

MÁSODIK KOLDUS

(mintha kicsit ingerülten) Keresse meg ki-ki a maga templomát.

(Indul.)

ELSŐ KOLDUS

Hát eddig ... eddig nem mindig együtt mentünk?

MÁSODIK KOLDUS

De igen...

ELSŐ KOLDUS

S most minek nem?

MÁSODIK KOLDUS

Mert ... mert ... lassan mozgol, én meg sietek! (*Indul.*)

ELSŐ KOLDUS

(*szinte kétségbeesetten*) Várj, ne hagyj itt egyedül ez előtt a torony előtt.

MÁSODIK KOLDUS

Menjél máshova.

ELSŐ KOLDUS

Ne küldjél el! Itt meg nem maradok egyedül. Itt harangoznak, de nem lesz istentisztelet. És mindenfélék mennek a toronyba, és nem tudom, hogy kik.

MÁSODIK KOLDUS

Na látod, akkor menj el. Ha te is látod, hogy nem lesz istentisztelet, menj el. Menj más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS

(*rámered*) Te ... te egyedül akarsz maradni! Minek akarsz te itt egyedül maradni?!

MÁSODIK KOLDUS

(*teszi a közömböst*) Én mindig ide járok.

ELSŐ KOLDUS

Én is.

MÁSODIK KOLDUS

De én ma hamarabb jöttem.

ELSŐ KOLDUS

De nem mindig egymás mellett szoktunk ké-

regetni? Eddig sose szóltál semmit, mindig te hívtál magaddal!

MÁSODIK KOLDUS

De ma nem hívtalak.

ELSŐ KOLDUS

Nekem is jogom van itt lenni. Én is nyomorék vagyok, mint te, én is kergettem a császáriakat, mint te. Én is kálomista vagyok, mint te. Akkor te nekem meg nem tilthatod, hogy én a saját templomom előtt kolduljak.

MÁSODIK KOLDUS

Saját templomod? Hogyhogy a saját templomod?

ELSŐ KOLDUS

Hát nem? Kálomista templom előtt kálomista koldus vagyok.

MÁSODIK KOLDUS

És én mi vagyok? Én tán katolikus vagyok?

ELSŐ KOLDUS

Ez az! Te is velem egy hiten vagy. Te is koldulhatsz.

MÁSODIK KOLDUS

Még szép, hogy megengeded!

(Most két leples alak siet fel a toronylépcsőkön.)

ELSŐ KOLDUS

(feléjük) Segítsetek! Értetek is véreztünk! Segítsetek!

MÁSODIK KOLDUS

Kisebb gondjuk is nagyobb annál! Nem látod,
hogy ide mind fösvények járnak?!

ELSŐ KOLDUS

Akkor te miben reménykedsz? Azt mondd
meg: akkor te miben reménykedsz?

MÁSODIK KOLDUS

(*meghökkenve*) Én? Én nem reménykedem!
Csak nézelődök.

ELSŐ KOLDUS

És nekem nem szabad?

MÁSODIK KOLDUS

Én ma elhatároztam, hogy nem fogok koldulni.
Pihenek.

ELSŐ KOLDUS

És én? Nekem nem lehet egy szabad vasárna-
pom?

MÁSODIK KOLDUS

Akkor ülj otthon!

ELSŐ KOLDUS

Nem ülök! Ott töltöm a vasárnapomat, ahol
akarom!

MÁSODIK KOLDUS

Hogy engem bosszants, mi? Hát ezt érdelem
én tőled? Nem együtt véreztünk a Harminc-
éves Háborúban? Nem együtt kergettük az el-
lenséget?

ELSŐ KOLDUS

Ezt én is kérdezhetném tőled. Minek akarsz
engemet más templom elé küldeni? Ha ez mind

igaz, amit most mondasz, te minek nem úgy viselkedsz velem, ahogy illik?

MÁSODIK KOLDUS

Mert ... (*elharapja a szót*) mert két dudás nem fér egy csárdában, azért nem!

ELSŐ KOLDUS

Neked a templom az csárda? ... Na most mit szólnál ahhoz, ha ezt szépen megmondanám a tiszteletes úrnak, ahhoz mit szólnál?

MÁSODIK KOLDUS

A tiszteletes úrnak? Ó, hát ez csak egy mondas volt. Te még ennyit se értesz... Ki is kaccagna a tiszteletes úr.

ELSŐ KOLDUS

Azt majd meglátnánk. De látod, én nem mondom meg, pedig ha olyan lennék, meg is mondhatnám. De nem vagyok olyan. Akkor te minek vagy olyan?

MÁSODIK KOLDUS

Milyen?! Nem vagyok én semmilyen! Én elmegyek! Majd megunod te itt ülni egyedül! (*Indul.*)

ELSŐ KOLDUS

Én is megyek!

MÁSODIK KOLDUS

Velem nem! Menj utadra! Koldulj egyedül. Kolduljon mindenki egyedül, ahol tud! Nagy a világ – mindenkinek jut egy seggnyi hely! A szerencsáját keresse ki-ki magában!

ELSŐ KOLDUS

A szerencséd? Jön, hogy nevessek. Hát neked nincs istened? Mi ütött beléd? Hát mióta együtt járunk? Hát barát vagy te? Azt mondtad, a barátom vagy. Ez neked barátság?!

MÁSODIK KOLDUS

Ha most egyedül elmész más templom elé koldulni, akkor a barátom vagy! Ha nem, nem ösmerlek többet!

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

Minek olyan fontos neked, hogy én elmenjek innen máshova koldulni?

MÁSODIK KOLDUS

Az az én dolgom.

ELSŐ KOLDUS

Ez neked valamiért fontos. Hogy egyedül maradj. De minek? Ha megmondod, elmegyek!

MÁSODIK KOLDUS

Nem mondok semmit. Akkor meg én megyek el, ha te nem mész. De többet nem ösmerlek!

ELSŐ KOLDUS

Én esküszöm, hogy ha megmondod – elmegyek. Itt hagylak egyedül. Boldogulj magadban! *(Mint akinek a „boldogulás” szó szeget üt a fejébe.)* Boldogulni... Mert biztos ezt akarsz. Egyedül akarsz... érzem, egyedül akarsz szerencséd próbálni.

MÁSODIK KOLDUS

Ne faggass, úgyse mondok semmit. De ha

megmondanám: nem is hinnéd el. Mert hihetetlen. El se hinnéd, ha mondom!

ELSŐ KOLDUS

Elhiszek én mindent: csak mondd meg. De én már tenélküled is közel járok az igazsághoz. Ki fogom én találni mindjárt, minek akarsz te egyedül lenni kakas a szemétdombon.

MÁSODIK KOLDUS

Na ... én ezt nem mondhatnám meg a tiszteletes úrnak, hogy te szemétdombnak nevezed ezt itt? (*Körülmutat.*) Nincs a szemétdomb olyan rossz, mint a csárda? Na látod. De én sem mondom meg...

ELSŐ KOLDUS

Ki fogom találni. Ki én!

MÁSODIK KOLDUS

Azt soha!

ELSŐ KOLDUS

Kitalálom, s ha nem ... nem megyek el addig, amíg meg nem látom, hogy minek akartál te itt egyedül maradni!

MÁSODIK KOLDUS

Hát maradj itt! Nem bánom. De úgyse mondom meg.

ELSŐ KOLDUS

Mert irigy vagy. Ez a helyzet. Inkább te is éhez, csak hogy én se ehessenek!!

MÁSODIK KOLDUS

Igen, na: inkább nekem se adjon az Isten, csak neked se adjon!

ELSŐ KOLDUS

Hát barát vagy te? Nem vagy te barát, rosszabb vagy a császáriaknál!

MÁSODIK KOLDUS

Ezt nekem ne mondd. Mondjál rám kígyót, békát, de a császáriakat ne emlegesd. (*Villanati szünet.*) De tudom én, minek mondod ezt. Hogy hátha megbántasz vele, s akkor megmondom neked, miről van szó. Hát nem bántasz meg... Igen, rosszabb vagyok, mint a császáriak, s mivel rosszabb vagyok – hát nem mondom meg. S tudod, miért? Mert irigy vagy!

ELSŐ KOLDUS

(*megrökönyödve*) Én? Hiszen az te vagy!

MÁSODIK KOLDUS

Te vagy az irigy, mert nem akarsz, hogy egyszer nekem is legyen szerencsém: egyedül!

ELSŐ KOLDUS

Te vagy az irigy, mert nem akarsz, hogy nekem is legyen egyszer szerencsém – teveled! (*Szünet.*)

MÁSODIK KOLDUS

Hiába is reméled, nem mondom meg. De ha megmondanám: meg is ijednél. Mert nagyon ijesztő. Nem tudnál aludni. Félnél állandóan.

ELSŐ KOLDUS

Nem akarok aludni, meg akarok ijedni. Félni meg így is félek.

MÁSODIK KOLDUS

De én nem akarlak megijeszteni. Ne reménykedj, nem ijesztelek meg!

ELSŐ KOLDUS

Én reménykedem. Meg fogod mondani. Mert nincs mit tenni. Ki kell mondani. Mert nincs mit tenni. Ki kell mondani. Addig maradok, amíg meg nem mondd. S ha megmondod, akkor elmegyek.

MÁSODIK KOLDUS

(*ráméred*) Nem méisz te el, csak mondd!

ELSŐ KOLDUS

Elmegyek én, ha mondom!

MÁSODIK KOLDUS

Esküdj meg!

ELSŐ KOLDUS

Esküszöm!

MÁSODIK KOLDUS

Mondjad utánam: Ha a barátom megmondja nekem, minek akar egyedül maradni itten, a torony előtt, akkor én rögvest elmegyek egy másik templom elé koldulni, Isten engem úgy segítjen! Na – halljam!

ELSŐ KOLDUS

Ha a barátom megmondja, akkor én elmegyek koldulni, Isten engem úgy segítjen!

MÁSODIK KOLDUS

Hohó! Kihagytad a javát. Azt, hogy: ha megmondja, minek akar egyedül maradni...

ELSŐ KOLDUS

Ha azt megmondja, minek akar egyedül maradni...

MÁSODIK KOLDUS

... akkor én abban a minutában elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

ELSŐ KOLDUS

Akkor én rögvest elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

MÁSODIK KOLDUS

Így mondjad: Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS

Azelőtt azt mondtad, hogy rögvest.

MÁSODIK KOLDUS

Milyen jól emlékszel! De most így mondjad, mert én így akarom!

ELSŐ KOLDUS

Na jól van, na: Abban a minutában elmegyek.
(*Szünet, a Második koldus gyanakvóan fürkészi, vajon igazat mondott-e.*)

ELSŐ KOLDUS

Na, mondd, vagy nem mondd?

MÁSODIK KOLDUS

Milyen sürgős neked, hallod?

ELSŐ KOLDUS

Nekem nem sürgős, csak nem szeretem, ha kiszekírozzák a lelkemet, s azután meg hoppon maradok.

MÁSODIK KOLDUS

Mitől maradnál hoppon? Te (*gyanakvóan*)

nézi), te mégiscsak reménykedsz valamiben. Mi-
ben reménykedsz te tulajdonképpen?

ELSŐ KOLDUS

Hogy megmondod.

MÁSODIK KOLDUS

És ha én azt mondanám, hogy ne reménykedj?

ELSŐ KOLDUS

Azt nekem megtiltani nem lehet.

MÁSODIK KOLDUS

Na, ha megmondod, minek érdekel téged az,
hogy én megmondjam – akkor megmondom.

ELSŐ KOLDUS

Nem érdekel engem, csak tudni akarom.

MÁSODIK KOLDUS

Csak úgy, mi?

ELSŐ KOLDUS

(szemrebbenés nélkül) Csak úgy. Na, mondd
vagy nem?

(Szünet.)

MÁSODIK KOLDUS

*(látszik, végül is elhatározta magát, lassan a to-
rony felé fordítja fejét, felbök)* Ott...

ELSŐ KOLDUS

Mi van ott?

MÁSODIK KOLDUS

Csak lesz.

ELSŐ KOLDUS

De mi lesz, azt mondjad nekem.

MÁSODIK KOLDUS

De elmész. Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS

El, el, csak mondjad már.
(*Kis szünet, mereven nézik egymást.*)

MÁSODIK KOLDUS

Le fognak valakit lökni a toronyból.
(*Csend.*)

ELSŐ KOLDUS

A toronyból?

MÁSODIK KOLDUS

A toronyból.

ELSŐ KOLDUS

(*fejével felbök*) Onnan?

MÁSODIK KOLDUS

Onnan.

(*Csend.*)

ELSŐ KOLDUS

Hát az ki van zárva.

MÁSODIK KOLDUS

Már hogy lenne kizárva. Na, érdemes, hogy mondjon neked az ember valamit. Könyörögsz, hogy mondják meg az igazat, s ha megmondják, nem hiszed el. Mondtam, hogy nem fogod elhinni! Ilyen ember vagy te!

ELSŐ KOLDUS

Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS

Nem elég, hogy tudom?

ELSŐ KOLDUS

Mondd meg, hogy honnan, s akkor elhiszem.

MÁSODIK KOLDUS

Erről nem volt szó.

ELSŐ KOLDUS

Akkor nem hiszem el, s nem megyek sehova.

MÁSODIK KOLDUS

Hát ember az ilyen? Adom a kisujjam, s már kéne neki az egész kezem. Ha meg a kezem adom, már a karomért nyúlkál. Hát hova jutunk így? Ha hiszed – hiszed, ha nem – nem. Ez lesz. Le fognak onnan vetni egy embert.

ELSŐ KOLDUS

(*makacsul*) Honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS

Koldultam a nagyságos fejedelem palotája előtt. Két nagyúr beszélte, de már a deákok is híresztelik, én meg elcsíptem a szavukat.

ELSŐ KOLDUS

Nem is mondtad, hogy a palota előtt is szoktál koldulni.

MÁSODIK KOLDUS

Hát most már mindent megmondjak? Az aszszonyt is azért kergettem el, mert mindent akart tudni.

ELSŐ KOLDUS

S ott ... hagyják az embert?

MÁSODIK KOLDUS

Van, amikor hagyják. Csak mikor jön a főkapitány vagy a hopmester úr, akkor iszkolni kell, mert elüzetnek a szolgálkkal.

ELSŐ KOLDUS

Pedig ők is harcoltak a Harmincéves Háborúban. Velünk.

MÁSODIK KOLDUS

Emlékszik az már arra, azt hiszed? A katona addig katona, amíg ép, addig kell nekik. Még a koldust is jobban szeretik, ha egészséges.

ELSŐ KOLDUS

Szóval, ezt te hallottad ... hogy onnan egy embert...

MÁSODIK KOLDUS

Igen, hallottam. Ezzel a két fülemmel.

ELSŐ KOLDUS

Azt is hallottad, hogy ki az az ember?

MÁSODIK KOLDUS

Hallottam. De én nem ösmerem. Te se.

ELSŐ KOLDUS

Azt te nem tudhatod. Én fejevári vagyok, én ösmerhetem.

MÁSODIK KOLDUS

Amiért fej érvári vagy, attól még nem ösmerheted. Mos már te azért mindenkit ösmersz?

ELSŐ KOLDUS

Fejevári vagyok és koldus, így hát mindenkit ösmerhetek a városban. Hogy hívják?

MÁSODIK KOLDUS

Várjál csak. Úgy hívják, hogy Apáca ... igen, Apáca...

ELSŐ KOLDUS

Hát akkor nem egy embert dobnak le, hanem egy fehércselédet. Biztos boszorkánykodott.

MÁSODIK KOLDUS

Előbb én is azt hittem, hogy egy apácát, aki boszorkánykodott, de aztán meghallottam, hogy még van egy neve: úgy hívják, hogy Apáca János.

(Apró szünet.)

ELSŐ KOLDUS

(diadalmasan) Na látod, hogy nem tudsz te semmit! Én meg tudom. Így már tudom. Nem Apáca János az, hanem Apáczai Cseri János.

MÁSODIK KOLDUS

(szinte elálmélkodik) Te ... neked igazad van! Így hívják pont, biztos! Így hallottam, pont így hívják. Honnan tudod te ezt?

ELSŐ KOLDUS

Nem mondtam, hogy fejevári vagyok, és koldus?

MÁSODIK KOLDUS

Oszt ki ez, miféle ember?

ELSŐ KOLDUS

Hát, ez egy nagy tudós. Mikor megjött Hollandiából, adott nekem egy egész ezüstöt.

MÁSODIK KOLDUS

Bolond vagy te. Annyit még a nagyságos fejedlem is ritkán ad.

ELSŐ KOLDUS

Mert fősvény ... volt az apja. De ez adott.
Nem hazudok, na, egy egész ezüstöt!

MÁSODIK KOLDUS

Na, akkor biztos ezer' dobják le. (*Nevet.*) Mit keresett ez Hollandiában?

ELSŐ KOLDUS

Tanító volt vagy efféle. Vagy ott tanult, nem tudom pontosan. De hazajött Erdélybe, mert honvágya volt. Így mondják...

MÁSODIK KOLDUS

Honvágya ... egy kis toronyra? Mi? (*Megint nevet, rekedtes nevetéssel, elhallgat, majd óvatossággal.*) Szóval, ilyen ember. Hát én azt mondom, ha túl jó lenne, nem dobnák le. Akár milyen izgága is a mi nagyságos fejedelmünk, de azért csak úgy semmiért nem dobatná le.

ELSŐ KOLDUS

(*átveszi a hangot*) Hát gondolom én is. A mi nagyságos fejedelmünk igazságos ember.

MÁSODIK KOLDUS

Istenfélő ember a mi nagyságos fejedelmünk. Nemigen dobatná le hiába! (*Körülpillant, hangosabban megismétli.*) A fejedelem igazságos ember!

(*Most egy árnyékalak halad el, felmegy a lépcsőkön, a koldusok látják, elég hangosan egyszerűen mondják.*)

MINDKETTEN

Igazságos ember a mi nagyságos fejedelmünk,
nem dobatná az le hiába.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

Lehet, hogy boszorkánykodott. Azért.

MÁSODIK KOLDUS

Mondom, hogy nem apáca ez, hanem férfiem-
ber, hisz te is tudod.

ELSŐ KOLDUS

Hallottam én már olyan boszorkányról is, aki
ember volt. Egy ilyen nagy tudós a végén azt
hiszi, többet tud, mint maga a nagyságos feje-
delem. Meg a püspök urak. A végén még Is-
tennél is többre tartja magát.

MÁSODIK KOLDUS

Na, akkor azért dobják le Isten tornyából.

(Harangoznak, majd csend.)

ELSŐ KOLDUS

Nem ebben a toronyban harangoznak.

MÁSODIK KOLDUS

Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS

Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS

Vajon azért?

MÁSODIK KOLDUS

Azért.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

Te számoltad, hányan mentek fel?

MÁSODIK KOLDUS

Hova?

ELSŐ KOLDUS

(felbök) Oda.

MÁSODIK KOLDUS

Hát ment egyszer ... egy ember. Legelőbb.
Azután kettő.

ELSŐ KOLDUS

Nem. Azután az ment, akire azt mondtuk,
hogy a tiszteletes úr.

MÁSODIK KOLDUS

Igaz. Utána ment a kettő.

ELSŐ KOLDUS

S aztán megint egy. Az összesen...

MÁSODIK KOLDUS

Öt.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

De le még nem jött egy se.

(Kis csend.)

MÁSODIK KOLDUS

Az első lehetett... Ki lehetett az első?

ELSŐ KOLDUS

Az első lehetett ő. Akit dobnak...

MÁSODIK KOLDUS

Az nem lehet. Őt nem engedhetik egyedül.
Oda.

ELSŐ KOLDUS

Akkor a második volt.

MÁSODIK KOLDUS

Nem megismertük? Az a tiszteletes volt.

ELSŐ KOLDUS

Akkor az a kettő, aki azután jött. Az egyik közülük.

MÁSODIK KOLDUS

Az már meglehet. Az egyik volt az ő, aki vitte, hogy meg ne szökjön, a másik meg ő.

ELSŐ KOLDUS

S aki utoljára jött.

(Kis csend.)

MÁSODIK KOLDUS

Az lehet, hogy az, aki ledobja?

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

Azt nem egyedül csinálja.

MÁSODIK KOLDUS

(megborzong) Mind?

ELSŐ KOLDUS

Úgy lehet.

(Csend.)

MÁSODIK KOLDUS

Ezt mi innen látni fogjuk.

ELSŐ KOLDUS

Húzódjunk el.

MÁSODIK KOLDUS

(felnéz.) Messze van az ablak.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

Nem szeretnék ott fent lenni.

MÁSODIK KOLDUS

Én se. (*Tétován.*) Hogy onnan ... ide ... le ... le ... (*Megütögeti a fadarabbal a földet.*) Akkor már jobb itt. S így. (*Igazít, fészkelődik.*)

ELSŐ KOLDUS

(*felnéz*) Bele fog fúródni a földbe.

MÁSODIK KOLDUS

Van, aki a levegőben meghal.

ELSŐ KOLDUS

A szíve?

MÁSODIK KOLDUS

Az. Meghasad.

(*Csend.*)

ELSŐ KOLDUS

Na látod, jobb, hogy megmondtad az egészet. Én féltem volna egyedül egy titokkal. Kettesben vele – féltem volna. Jobb, hogy megmondtad.

MÁSODIK KOLDUS

(*ingerülten*) Jobb, jobb, de nem tudod, hogy én mit akartam... látod, mégse mész el! Nem tudod, hogy én mit akartam! Egy nagy dolgot akartam én! Megígérted, oszt mégse mész el! ... (*Csendesen.*) De most már ne is menj. (*Mintha sötétebb lenne.*) Most, hogy ez a titok nálad is van, most, hogy megosztottam, most, hogy tudom, hogy titok volt...

Félek. Amíg én tudtam – csak magamat féltettem. Most már téged is.

(Az itt következő szövegrészeket mindketten általában halkabban mondják, olykor szinte suttogva, máskor felerősödik a hang, felizzik, de sohasem túl hangosak.)

ELSŐ KOLDUS

Annyi halált láttam. Ilyet még úgyse. Elmondom az unokáimnak is. Én láttam ... megmondom nekik ... én vagyok az, aki látta ... ezzel a két szememmel láttam. Én vagyok, én leszek: a szemtanú. És a világ szereti a szemtanúkat. Jól bánik a világ a szemtanúkkal.

MÁSODIK KOLDUS

Látom, most már úgyse mész el. Ne is menj. Maradjál itt velem. Most már megmondom, mit akartam. Elmenni az emberekhez, elvinni a hírt. Ilyenkor az emberek nagyon hálásak. Sokan is jönnének. Ilyenkor az emberek nem fukarok. Érted? Nem fukar az ember, ha látja a halált. Mert megborzong és adakozik. Mert magára gondol. Az életére, a halálára. Ilyenkor hálás annak, aki azt mondja neki: gyere, és lásd, mivé lehetsz. Ilyenkor félnének nem adni. Lenne, aki sokat adna. Mert ijedtében mélyebbre nyúlna a zsebébe. Lenne, aki hányna az iszonyattól, s ilyenkor az ember szíve máson is megesik. Lenne, aki a rémületől összevizelné magát vagy még több. Ilyenkor elgyengül az ember, s ha elgyengül – lá-

gyul a szíve is. Érted? Soha életemben nem lehetett volna úgy tele a tarisznyám, mint most. Először lehetett volna igazán tele! A temetés a koldus Paradicsoma! És ez több, mint egy temetés. Ez temetés is, meg história is! Itt a báméskodók, akik csak nézik, azok is meghalnak egy minutára, akik a szájukat tátják, azok is alázuhannak egy hangya kid időre vele együtt, aki jön lefelé, onnan a toronyból. Itt a két szemükkel láthatják azt az egy halált: nemcsak a leszegezett koporsót hozzák elébük, hanem egy élő embert, egy ép, egészséges embert látnak, láthatnak ... egy nagy embert ... aki meghal előttük, épp itt előttük ... most ... S majd mondhatják: mi láttuk őt meghalni... (*Mintha fohászkodna.*) Istenem, egy életre megteríthetted volna az asztalomat, egy egész életre feltarisznyálhattad volna a te szegény koldusodat! Ámen.

(*Csend.*)

ELSŐ KOLDUS

(*megborzong*) Nem jó, amit mondasz. Nem jó, mert jobb, ha nem szólunk senkinek, s csak mi látjuk. Így minden házba meghívna majd bennünket, mert csak mi láttuk ... akik csak ők látták, nagyon kapósak: hívják őket, hogy elmeséljék, hogy volt, mint volt. S a házak sosem fogynának ki. Mert mindig új lakók születnek, a nevendék gyermek felnő, s ő is halani akarja, hogy esett meg a história. Ez a ha-

lál mindig új lesz valakinek. És mi csak jár-
nánk világ végéig a házakat, ahol bizonyára
dúsan megvendégnének bennünket, és mindig
elmondanánk, hogy történt egy nagy ember ha-
lála. (*Kis szünet.*) Nem, nem szabad mondani
senkinek. Csak mi lássuk ezt a halált! Az, hogy
mi láttuk őt – ez lesz a mi vagyunk, öröksé-
günk: mi láttuk őt meghalni! Őt, azt hiszed,
akik ott voltak az Olajfák hegyén, és látták Őt
meghalni – nem az Ő halálából élnek mosta-
náig? Mert elmesélték a fiuknak, hogy ők lát-
ták Őt meghalni. Azok meg elmondták a
fiaiknak, hogy látták azt, aki látta Őt meghalni
ott, az Olajfák hegyén. S így a végtelenség-
gig... Így éltetett az a halál... Nem, nem
szabad ennek a halálnak a szerencsését eldobni
magunktól! ... Nem! Meglátod, ez a halál a
mi jövőnk lehet. Meglátod: ez a halál a mi jö-
vőnk lesz! Nem szabad elmondani, titkolni
kell, mi tudjuk csak, s akkor ez a tudás lesz a
kincsünk mindörökre.

(*Csend.*)

MÁSODIK KOLDUS

(*az iméntieknél hangosabban mondja*) Nem jó.
Nem jó, amit mondasz. Azt hiszed, hogy nem
csődít ide a fejedelem minden népséget, hogy
lássák: Így jár, aki Istennél is többre tartja ma-
gát? De igen. A nagyságos fejedelemnek ta-
núkra van szüksége, akik látják, hogy meghal
az, aki ellenszegül. Mert ha sokan látják, hogy

meghal, azt is vélni látják, hogy miért hal meg. Ha látják, hogy a fejedelem elítél egy bűnöst, az emberek, mikor meghalni látják ezt az embert, azt hiszik, hogy magát a bűnt is látták, amit elkövetett. Mert ilyenek az emberek. (*Megrázza a fejét.*) Nem jó, amit mondasz. A nagyságos fejedelem azt akarja: lássák minél többen, milyen sors vár arra, aki nem fogad szót neki. Hogy senkinek ne legyen kedve ujjat húzni a nagyságos fejedelemmel. Épp ezért minden ember Fejérvárról ide fog csődülni. Ne reménykedj. Nincs miben. Ezt, komám, nemcsak mi fogjuk látni. De...

ELSŐ KOLDUS

De?

MÁSODIK KOLDUS

De megelőzhetjük a hírt. Mielőtt a fejedelem szétkürtölteti, mi már rég elvihetjük minden házba. S ezért a megelőzésért is hálásak lesznek az emberek bizonyára. Aki hamarabb tudja a hírt – hamarabb tud másképpen élni. Úgy, ahogy éppen a friss hír szerint kell. Érted? Aki hamarabb tudja, hogy vihar lesz, van ideje becsukni az ablakokat vihar előtt. Érted? És hálásak is lehetnek majd nekünk, mert épp ők behúzódhatnak a kuckóba, s ki se bújnak addig, míg el nem múlt a vihar, míg ki nem süt a nap. S akkor meglátják, hogy a sík mezőn van egy fekete ember a földön, szénből egy ember, aki az összes villámokat magába

szívta, ott fekszik egy vakondtúráson, de az igazából nem vakondtúrás, hanem a villámok helye, tölcsére, ahova a villám tüze befolyik, amit az a szénből való ember kikapart, hogy a villámok rajta át fészket rakhassanak a földbe ... S akkor az emberek kijönnek a sík mezőre, vállukra veszik azt a szénből való embert, aki a villámokat belekaparta a földbe, és eltemetik, és zsoldárokat énekelnek. Érted? Hálásak lesznek nekünk, mert megmutatjuk nekik az embert, aki a villámokat a földbe kaparja! Aki magára vállalja a villámokat! Gyere! Menj! Én északra megyek vinni a hírt és keletre.

ELSŐ KOLDUS

Én meg nyugatra és délre.

(Csend.)

MÁSODIK KOLDUS

(teljesen józan hangon) Hogy megtudja mindenki Gyulafejérvárban: milyen sors vár Apáczai Cseri Jánosra, mert nem fogadott szót vagy Istennek, vagy a fejedelemnek!

ELSŐ KOLDUS

(szintén) Hogy két rokkant, üres tarisznyájú katona, két, valaha erős, dús győzelmeket látott koldus vigye először a hírt az embereknek, hogy féljenek másképp élni, mint ahogyan kell!
(Két irányba el.)

(A szín egy darabig üres, hirtelen jobb oldalon be egy ember sietve, most a lépcsőn jön le Doby tiszteletes, lent találkoznak.)

KERESZTURI

Igaz a hír?

DOBY

Igaz.

KERESZTURI

De Kereszturi Pál akármilyen ember volt is ott a vitán, csak harcolt. Akkor ott nem, de utána.

DOBY

Adja Isten, hogy sikerült volna neki. Jó hírt hozott?

KERESZTURI

(*kitér*) Minden Istent igazán szerető református azt szeretné. Nagy volt a tét. Hol van János? Tehát igaz a hír, hogy? ...

DOBY

Igen. Ott van. Fönt.

KERESZTURI

Egyedül?

TISZTELETES

Már többször nem hagyták egyedül.

KERESZTURI

Akkor ... én se hagyom egyedül. Jöjjön.
(*Indulnak fel a lépcsőn.*)

Függöny

MÁSODIK FELVONÁS

A fejedelmi palota egyik terme. Berendezve: korhűen vagy tetszés szerint. A háttérben alulról fel – menedékesen elvesző – padsor. De állhatnak is. Egyenlőre üres a terem. Később, amikor bejönnek (oldalról, hátulról szinte észrevétlenül szivárognak be, kivéve persze a főbb szereplőket), s leülnek, csak az első egy-két sorban ülők arcát lehet látni. A többieket akár „káposztafejek”-nek is vélhetjük. Egyedül a Diák arca fog kiemelkedni közülük. A többiek nem hajtják le a fejüket, nem is emelik fel, arcukon nem tükröződik sem unalom, sem érdeklődés. Baloldalt kis emelvény, rajta díszes szék. Ezen ül majd a fejedelem. Középen, lennebb, egymástól három-négy méternyi távolságra két kis emelvény, amolyan „szellemi” ringféleség, amelyen – mikor éppen nem a padból vitatkoznak – Apáczai és Basirius áll majd.

MÁSODIK KOLDUS

(be az üres terembe, a „hívatlan vendégek” riadtságával néz szét) Szóval itt lesz valami! És lehet, hogy jó dolog lesz. (Felkapaszkodik nyöggedzve egy padra, kipróbálja.) És itt fognak ülni. (Megdermed, mert bejön az Udvarmes-

ter, a Második Koldus, lehúzza a fejét.) Az udvarmester! (Az Udvarmester megvizsgálja a bútorokat, a padokat megkopogtatja, mint vasutasok indulás előtt a vonatkerekeket szokták, benéz alájuk, a függönyök mögé, gyanakvóan beleszagol a levegőbe is, felnéz a csillárra, feláll egy székre, hogy elérje, azt is megkopogtatja, kihúzza a padok fiókjait, most a Második koldus megmoccan, az Udvarmester felkapja a fejét, figyel.)

UDVARMESTER

Hé! Ki van ott? *(Csend.)* Van ott valaki?! *(Nézdegél, de nem lát semmit.)* Senki. Jöhetnek. Senki sincs itt. Jöhetnek. Teljes a biztonság! *(Pillanatnyi szünet, nevet.)* He-he! De nem mindenkinek. *(Nevet, gyorsan el.)*

(Léptek zaja, a Második koldus nagy nehezen lekapaszkodik, sebesen menekülve el.)

(A publikum – köztük nők is lehetnek – szinte észrevétlenül szivárog be, végig szótlanok.)

(Szünet.)

KERESZTURI

(jobbról be, megáll, visszafordul, nekitámaszkodik a bejáratnak, úgy beszél a másikhoz, aki még kint van) Ne vegye fel a kesztyűt, János! Itt nem babra, itt vérre megy a játék. Ne támadjon, és ne védekezzék. Minél többet beszél, annál rosszabb lesz magának. Ősmerem a vért, mennyire lobban. Basirius pedig ravasz, és

a fejedelem hallgat rá. Kérem, ne vitatkozzék.
Vérre megy a játék!

APÁCZAI

(lassan belép, megáll, a széksorok felé néz)
Csak azt tudnám, hogy kik ezek. Ezeket itt elől még ösmerem, de akik hátul vannak, talán egyet sem láttam közülük soha. Kik ezek? Tanároknak nem tanárok, papoknak nem papok. Begyűjtötte őket Basirius, hogy legyen hátvédje? Kereszturi uram sem tudja, kik ezek?

KERESZTURI

Nem tudom én sem, de elég sokan vannak. Jöjjön. Jöjjön, mert jönnek. *(Leülnek az első széksor jobb szélére.)*

UDVARMESTER

(be) Jön a mi kegyelmes urunk, II. Rákóczi György fejedelem!

(Kis csend.)

(Mindenki feláll a széksorokban, a fejedelem bejön, Csulai püspök és Rhédey főkapitány követik, Basirius hátrább marad.)

II. RÁKÓCZI

(kezével üdvözli a begyülteket, székéhez megy. leül, utána mindenki, kis csend, minden szem rászzegeződik) Basirius mester, végezze be!

BASIRIUS

(fellép a „szellemi ringbe”, körültekint, látszik rajta, keresi a hatást) Méltóságos és kegyelmes Urunk! Magas rendű Uraim! Nagytiszteletű tudós férfiak!

DIÁK

(felugrik a hátsó sorokban: fontos, hogy csakis az ő arca legyen nagyon kifejező, mintegy kiemelve a többiek, kifejezéstelenségét) Hol vannak itt – egyet kivéve – a tudós férfiak!?

(Meglepett csend.)

BASIRIUS

Ki maga, domine?

DIÁK

Vagyok, aki vagyok, de tudom, miért gyűltek össze kendtek: hogy megbélyegezzenek egy nagy embert! Azt, akit a diákok jobban szeretnek, mint száz Basirius mestert együttvéve! S akit a mi ifjaink a nagyságos és kegyelmes Urunk, a fejedelem és vezető főrendi uraink után a legjobban szeretnek.

BASIRIUS

(a fejedelem felé) Ki hozta ide ezt az ifjút!? Én nyilván nem, mert ellenem beszél.

KERESZTURI

(felugrik) Bocssáson meg, kegyelmes uram! *(A Diák felé.)* Öcsémuram, azonnal szedje a sátorfáját!

II. RÁKÓCZI

(leinti) Hagyja, Kereszturi uram. *(A Diákhoz.)* Diák úr! Te mit keresel ebben a teremben? Ki hívott téged ide?

DIÁK

A lelkiismeretem hívott. Beszöktem a terembe, mert hallottam a Basirius mester viselt dolgai-

ról s azt is, hogy nyilvánosan támadni készül
Apáczai professzorunk ellen!

BASIRIUS

Megállj! Milyen viselt dolgokról beszélsz? (A
Diák elillanni készül.) De nem úgy! Fogják
meg, mert a váddal maradok!

DIÁK

Éljen a nagyságos fejedelem, a mi igazságtevő
Urunk!

(*Gyorsan el, hátul, de különösképp vele a
széksorok is eltűnnek, kivéve az első kettőt.*)
(*Csend.*)

BASIRIUS

Kegyelmes uram, én most a váddal maradok.
Ki hívta ezt a diákot ide? Ki hívta ezt ide!?
(*Apáczai jelé néz.*) Magától kérdezem, profesz-
szor Apáczai!

APÁCZAI

(*feláll*) Nyilván az hívhatta, aki azokat is ott,
leghátul, akiket én szintén nem ismerek.

BASIRIUS

De ők bizonyára ismerik magát, ha idejöttek.
Vagy talán csak nem Angliából jöttek, ahol
engem ösmernek jobban? Gondolja, professzor,
hogy fizettem az útjukat idáig? Kérdezzük meg
őket, hátha tudnak angolul. (*Odakiált.*) Kik
önök?! Tudnak önök angolul?

APÁCZAI

Ne fáradjon, professzor uram, biztosak va-
gyunk benne, hogy nem maga után jöttek. Ol-

csóbb lett volna nekik inkább el se engedni magát, semmint maga után jönni. De úgy látszik könnyű szívvel engedték el ottani hívei...

BASIRIUS

Én a hazámat kényszerből hagytam el. Nem akartam egy levegőt szívni Cromwellékkel, királygyilkosokkal, nézni, hogy szemem láttára ássák Anglia sírját!

APÁCZAI

És mert maga eljött, mester – most meg fogják ásni, mert maga eljött!

II. RÁKÓCZI

Apáczai uram! Fékezze a nyelvét! Tudós embernek tudós vitát kell állni!

CSULAI

Úgy van! Érvei nincsenek, csak csipkelődni tud! Személyeskedni!

APÁCZAI

Mikor tagadtam én, hogy az én igazságom személyes, mert egy vagyok vele?

RHÉDEY

Ennyit egy katona is tudna, ehhez nem kellett Hollandiát járni.

BASIRIUS

Kegyelmes uram, egy bizonyos: nem miattam gyűltek be ide. (*Mintha gúnyosan.*) Mert hiszen ő a népszerű ember, népszerűsége vetekszik (*enyhén körülmutat*) sokunkéval...

APÁCZAI

Ezt sose állítottam. De hogy magának, mester, ez igen fáj, az bizonyos. Avagy azt hiszi, hogy a diákjaimnak cukorfütyülőt adok, hogy ne járjanak a maga óráira? Mint ahogy megesett, hogy nem mentek el...

BASIRIUS

Nem tagadom, volt egy-két eset, amikor nem jöttek az óráimra, de úgy látszik, nem az én tanaim vonzzák őket.

II. RÁKÓCZI

Apáczai uram, maga mivel édesgeti őket?

APÁCZAI

Én nem tudhatom, kegyelmes uram, de Basirius mester bizonyára ezt is megmondhatja.

BASIRIUS

Én ezt nem tudhatom, de azt látom, hogy valami olyasféle tudományra tanítja őket, amelyre én bizonyosan nem tudom tanítani! (*Gúnyosan*) Hiszen az ifjúság olyan fogékony – mindenre, ami nem éppen szigorú rend.

APÁCZAI

Én csakis a tudományt tanítom, semmi mást. De még mindig nem tudom, kik azok ott hátul.

II. RÁKÓCZI

Hagyja, professzor, ez nem a maga dolga. Lehet, hogy a maguk diákjai, lehet, hogy az én katonáim.

APÁCZAI

Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI

Folytassa, Basirius mester.

BASIRIUS

(*kissé idegesen, ingerülten*) Már azt sem tudom, hol hagytam abba.

II. RÁKÓCZI

Ott hagyta abba, hogy beszélt az independentek háborgásairól.

BASIRIUS

Köszönöm, kegyelmes uram! (*Lélegzetet vesz.*) Ott hagytam tehát abba, hogy kik az independentek. Azok, akik I. Károly angol királyt vérpadra vitték, azok, akik Strafford lordot és Land érseket lenyakazták, independentek azok, akik királytól független egyházat és hatalmat akarnak, akik végül is királyt sem akarnak. Fellázkodtak az episzkopális egyház ellen. Hogy ez miféle bajjal jár, azt megmutatták az angliai véres események. Jól mondta annak idején Stuart Jakab: Ha nincs püspök, nincs király! Nagyon jól mondta, mert valamennyien tudjuk, hogy a püspök a király kenyere, és a király: a püspök itala!

CSULAI

Igaz beszéd!

RHÉDEY

Nem kell ehhez nagy iskola, hogy megértsük, ez így igaz! Nem jutunk angol sorsra!

II. RÁKÓCZI

(leinti őket) Basirius mester! Ez mind igaz lehet, de ez Angliában volt. Nálunk más a helyzet. *(Kis szünet.)* Engem az érdekel: vannak-e a tanítói karban, a papi karban is függetlenkedők? *(Kis csend.)* Nézzen körül... Itt vannak mind. Kik itt függetlenkedők?

(Szünet.)

BASIRIUS

Nem, kegyelmes uram! *(Megáll a beszédben, körülnéz, szeme Apáczain állapodik meg, hangjában enyhe gúny.)* Nincsenek. Nem is hinném, hogy a tanítói karban lennének függetlenkedők.

(Kis csend.)

II. RÁKÓCZI

Én bizonyos vagyok, hogy van egynehány a tanítói karban.

(Kis csend, majd Apáczai feláll.)

APÁCZAI

Méltóságos fejedelmünk, kegyelmes úr! Még csak hallani sem hallottam, hogy közöttünk függetlenkedők lennének. De vannak igenis presbiterek. Én magam is az vagyok. Függetlenkedő sose voltam, nem vagyok, lenni sem leszek, de presbiteri voltam és maradok!

II. RÁKÓCZI

A presbiteriek útja a legjobb út a függetlenedés felé!

(Kis szünet.)

Basirius mester, magyarázza ezt meg. Amit mondtam: fejtse ki, hogy értsék!

BASIRIUS

(kissé zavart) Én ugyan erre nem készültem. Váratlan kegyelmes urunknak ez a szólítása, de megpróbálom.

II. RÁKÓCZI

(mintha gúnyjal) Az igazság védelmére mindig kész az ember, professzor úr, ugyebár?

BASIRIUS

(kissé lehajtja a fejét, mert érzi: most már mindenki tudja, hogy ő rákészült erre az egészre, s a fejedelem pedig odadobta: hadd tudják ezt mások is! Felkapja fejét) Igen, kész vagyok, kegyelmes uram!

APÁCZAI

Mégiscsak készült a mester!

II. RÁKÓCZI

Apáczai uram, ne izgágáskodjék, mert maga is sorra kerül még!

APÁCZAI

Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI

Na, most pedig fejtse ki a professzor úr *(kétértelmű nyomatékkal)*, amire nem készült ugyan, de amire mindig kész az igaz ember.

(Kis szünet.)

BASIRIUS

(maga elé néz.) Kik azok a presbiteriek? Mit akarnak a presbiteriek? Azt akarják, hogy ne

a püspök vezesse az egyházat, hanem a zsinat. Hogy a zsinat legyen a legfőbb hatalom az egyházban. De mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy a jobbágy ott ül majd az egyház vezető tanácsában, és bírása lehet a földesúrának! Gondolják meg: a paraszt bírása lehet az úrnak! Gondolják meg!

CSULAI

Úgy van! Ezt akarják! Hogy a jobbágyok legyenek az eklézsia bírái, a mi intőink, abból nem eszik kelmed, Apáczai uram!

APÁCZAI

Úgy tudom, hogy Meggyesi tiszteletes úr...

II. RÁKÓCZI

Ne halljam ezt a nevet. A legmegrögzöttebb presbiteri! A nevét se ejtsék ki előttem!

APÁCZAI

Nem azért mondtam, kegyelmes uram, csak azt szeretném megemlíteni: ő azt javallotta, hogy ne csak a jobbágy, hanem a földesúr is ott legyen az egyházi vezetésben.

II. RÁKÓCZI

(gúnyosan) Igazából szép volt ez tőle. Hát ki hozza itt a törvényt? Ki akar itt még törvényt csinálni? Szóval engem Meggyesi mester megnyugtát, hogy semmi baj, mert minket is jószívvel bevesznek az egyházi vezetésbe!

BASIRIUS

Osztozom felháborodásában, felség! Gondoljon I. Károlyra, felség! Mindig csak I. Károlyra

gondoljon, felség! Arra, akit – szörnyű még kiejteni is – lenyakaztak a saját palotája előtt, akit a presbiteriek és a függetlenkedők hurcoltak a vérpadra! Mindig csak I. Károlyra kell gondolnia, s akkor bizonyosan tudni fogja, hogyan kell ítélkeznie! Igenis, ahogy nagyságod mondta, úgy igaz: a presbiteri út ki van kövezve a függetlenkedők számára!

II. RÁKÓCZI

Mit szól ehhez, professzor Apáczai?

APÁCZAI

(*szomorkásán*) Hát ha így mondják, kegyelmes uram, akkor bizonyára így is van.

II. RÁKÓCZI

Maga, professzor úr, ha jól tudom, írt valamit a tirannusokról is, azt írta, ha jól emlékszem, hogy igazuk van azoknak, akik a zsarnokot megölik. Írt ilyesfélét, professzor úr?

APÁCZAI

Írtam valami hasonlót, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI

(*előrehajol*) Szóval a zsarnokot meg kell ölni? (*Kis csend.*) Na csak bátran! Elvárom ezt a bátorságot alattvalómtól!

APÁCZAI

Igen, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI

És itt – ki a zsarnok, professzor Apáczai? (*Csend.*)

APÁCZAI

Ezt én az első Károlyokról írtam. Azokról írtam, akik visszaélnék a kezükbe kapott hatalommal, az alkotmányt eldugják párnájuk alá, felosztatják a parlamentet, hogy egyedül uralkodjanak, és azokról, akik csalárdul, erőszakkal, a mindenki számára jó törvényt mibe se véve kaparintják meg a hatalmat.

II. RÁKÓCZI

Ki itt a zsarnok, professzor Apáczaik? Azt kérdeztem: itt – van-e zsarnok?

(Kis csend.)

APÁCZAI

(mintha fejét kissé lehajtaná) Természetesen nincs, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI

Na! Akkor minek ez a presbiteri nyavalya!? Ha nincs zsarnok, nincs kit megölni, ha pedig nincs kit megölni, nem kell presbiteri nyavalya! Na most folytassa, Basirius mester!

BASIRIUS

Bocsáson meg, nagyságod: most – hol folytassam!?

II. RÁKÓCZI

Ahol abbahagyta! Egy ilyen tudós ember, mint maga, mesterem, azért egy kicsit emlékezzék is.

BASIRIUS

Hiszen emlékszem én, kegyelmes uram. Ezért jut eszembe mindig első Károly fejevétele. Meg Land esperes. Meg Strafford lord.

II. RÁKÓCZI

Ez nem Anglia – ez Erdély. Itt mi nem azért beszélünk ilyesmiről, mintha ilyesmi nálunk is előfordulhatna, hanem azért, hogy lássuk: mi is történt ott. Ez nem Anglia, mester!

BASIRIUS

Ezért is kell a függetlenkedést csírájában elfojtani. Nagyságod elképzeld, mit éltem és mit éltünk mi át ott annak idején. Egy ilyen élmény az ember egész életét elrontja, elveszi a szája ízét... Én már úgy vagyok, ha csupán két kötekedő embert látok a fogadóban – máris érzem a vér szagát. S ilyenkor ölni tudnék. Igenis ölni, hogy mások ne öljenek! Én félek, én aggódom, én meg akarom előzni a bajt, kegyelmes uram, azért szólok. Én jót akarok!
(*Kis csend.*)

II. RÁKÓCZI

Itt nem lesz baj, ne féljen! Hallották ezt a tisztelt Urak?! Itt a szemtanú beszél! Hát akkor, ki vele: ki itt a függetlenkedő?

APÁCZAI

(*felugrik*) Megmondtam, kegyelmes uram, hogy eszem ágában sincs independensnek lenni, de presbiteriánus, az vagyok, és ezt sohase is tagadtam!

CSULAI

Minek annyit húzni, halogatni, amikor még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy tagadjon!

RHÉDEY

Aki nem védekezik, kegyelmes uram, az beismer.

APÁCZAI

Védekezzék, akinek bűne van! Én csak presbiteri vagyok! Ezt nem tagadom. Becstelen lennék, ha tagadnám!

KERESZTURI

(ingerülten) Apáczai uram, hagyja ezeket, itt nem magáról van szó, minek akarja magára venni a másét!

II. RÁKÓCZI

Hagyja csak, hadd beszéljen: ő tudja legjobban, hogy ő micsoda!

KERESZTURI

(szinte dühösen) Én nem bánom, kegyelmes uram, de a mi doktorunk olyan ember, akit vitával mindenbe bele lehet hajszozni, mert ő nemigen szokott elállni a szavától! Ha ez a szándék, ám legyen! Doktor úr, maga főzi magának!

APÁCZAI

Lehet! De a szakácskönyv a mások kezében van!

II. RÁKÓCZI

Apáczai uram, itt ne kakaskodjék, inkább védje magát az ellen, amit Basirius mester mondott a presbiteriekről és independensekről!

APÁCZAI

Kegyelmes uram, ha e kettő ellen védeném

magam, ez azt jelentené, hogy magamat azonosítom a függetlenkedőkkel, hogy egy kalap alá veszem a presbiterieket és az independenseket. De miért védekezem én olyan vád ellen, amely tulajdonképpen őket éri.

BASIRIUS

A fejedelem önagysága megmondta, hogy az egyik biztos út a másik felé! Védekezzék akkor csak az ellen, amit a presbiteriekről mondtam!

APÁCZAI

Milyen kisigényű a mester. Az independensekről már lemondott? A presbiterieket védjem? Amit maga mondott, azok olyan vádaskodások és érvek, hogy egy presbiteri gyermek is könnyedén cáfolja őket!

BASIRIUS

(*idegesen*) Kegyelmes uram, ez nem rám sértés, ez nemcsak rám sértés! Kérem, támassza ezt alá a doktor úr!

II. RÁKÓCZI

Úgy van! Védje meg állítását: vitatkozzanak!

APÁCZAI

Kegyelmes uram, én erre nem készültem rá, én nem tudtam, hogy engemet ért vádak ellen kell majd itt védekezniem...

II. RÁKÓCZI

Ma már másodszer hallom, hogy valaki nem készült a vitára!

APÁCZAI

Ezt nekem minden biztonnyal elhiheti, kegyel-

mes uram, mert tudtommal én sohasem mondtam valótlan nagyságodnak.

BASIRIUS

Ez azt jelenti, hogy én mondtam volna?

APÁCZAI

Én nem mondtam.

BASIRIUS

De kegyelmes uram, ott voltak a szavai mögött. Mikor mondtam én valótlan nagyságodnak, és miért mondtam volna? Vagy talán amit első Károlyról mondtam, az lenne valótlanosság? Egy egész világ tudja, amit én láttam. Igenis, megint azt mondom nagyságodnak, gondoljon a királygyilkos függetlenkedőkre, akik sem királyt, akik sem püspököt nem akarnak ismerni, akik összekuszálnák az ország biztos rendjét zavargásaikkal! Igenis azt mondom, gondoljunk Károlyra! Gondoljunk az ő lehulló fejére!

APÁCZAI

Kegyelmes uram, csak azt nem tudom, hogy gondolhat az értelemre is az, aki örökösen egy lehulló fej látványán át szemléli a világot?!

II. RÁKÓCZI

Apáczai professzor, itt nem erről van szó, hanem arról, hogy olyan dolgokba ártotta magát, amelyek nem kelmedre tartoztak.

APÁCZAI

Kegyelmes uram, nem tudom pontosan, mire gondolt most?

II. RÁKÓCZI

Az egyház dolgaira, professzor! Az egyház szervezetének dolgaira! Ebbe még én se igen ártottam magam. Hagytam püspökeinkre. Még én se igen, pedig énrám mégiscsak tartoznék, hiszen az egyházak is a hazában vannak. Ezért mondom, professzor, maradjon a könyveinél, ne ártsa magát egyházi dolgokba, rendi ügyekbe, politikába! A tanár maradjon a könyveinél!

APÁCZAI

Én a könyveimnél maradtam, kegyelmes uram! Olvastam, írtam és tanítottam. Egyházi dolgok? Amikor Katona püspök úr elküldött Hollandiába tanulni, azt mondta, tanuljam meg jól a teológiát, hogy használjak az egyháznak. Úgy-ahogy megtanultam. Idegen profeszszorok előtt doktoráltam, szégyent nem hoztam kicsiny hazámra. Hát most felejtsem el mindazt, amit ott tanultam?

II. RÁKÓCZI

Csak amit kell, azt felejtse el, professzor úr! Beszéljen a teológiáról annyit, amennyit a kedve tartja, de az egyház szervezete, az más! Aki abba ártja magát, az már politizál! Mondom: maradjon a könyvei mellett.

BASIRIUS

(*sandán*) De milyen könyvei mellett, nagyságos uram? Az Enciklopedia mellett, amelyekben gyűjtő szavakkal írja le a királygyilkosságot? Ha megnézzük ezt a munkát, amely egé-

szében igen száraz, azt vesszük észre, hogy egyetlen indulatos része épp az, amelyben a „szarnokölés”-ről szól. Ebből magából kiderül, hova húz Apáczai professzor szíve, mit szeretne Apáczai professzor.

APÁCZAI

Ne vádaskodjék, bizonyítson!

BASIRIUS

(könyvet húz elő) Én azt is megtehetem *(idéz)*: „Az angliai püspökök megharagudván, Károly királyt ráöszökélik, hogy a lázadók ellen fegyvert fogjon, mely ő boldogtalan igyekeztüknek és hadakozásuknak vége az lón, hogy mind a püspököknek, mind a királynak nyakuk szakada.” Hallották? Nyakuk ... szakada! Mit árul el ez a hang? Azt, hogy aki írta: egyetért!

APÁCZAI

Tiltakozom. Az igazságot eltorzítják! Mert lehet, hogy én itt bévül egyetértettem Károly vérpadra vitelével, de ez, kegyelmes uram, ebből a szövegből nem derül ki!

BASIRIUS

(szótagolva idéz) Nyakuk szakada! Mit jelent ez a hang?

APÁCZAI

Erre azt mondhatom, hogy akkor azt is vegyék figyelembe, amit tovább írtam: „Boldogtalan igyekeztüknek és hadakozásuknak a vége az lón...” Hát akkor, Basirius mester, miért

nem következetes, és miért nem magyarázza ezt úgy, hogy ez pedig a sajnálkozás hangja? Legyen következetes, ne csak a félremagyarázatban, hanem a magyarázatban is!

II. RÁKÓCZI

Ez igaz, Basirius mester, ennél jobb érvet hozzon. Vitatkozzanak! Csak vitatkozzanak! Nyíltan mondják ki, ami ott bévül van. A hazának segítenek vele! Az én elődeim és őseim a legnagyobb harcok közepette is szakítottak időt arra, hogy a művelt fők vitáit meghallgassák. Ez mindig kell a fejedelemségnek! Ez mindig kell a fejedelemségnek! Vitatkozzanak csak!

BASIRIUS

Azt mondja a professzor, hogy nem készült fel.

II. RÁKÓCZI

Ezt maga is mondta, mester!

APÁCZAI

Hogy a mester nem készült, az abból is világosan kitetszik, hogy az én könyvem éppen a keze ügyében volt.

BASIRIUS

A szünetben hoztam, mert sejtettem, szükségem lesz rá.

II. RÁKÓCZI

Ez nem vita, ez marakodás, uraim! Avagy méltó ez két ekkora tudóshoz?

APÁCZAI

Most arra kérem kegyelmedet: döntse el, ki a másik.

BASIRIUS

Ezt nem kellett volna, doktor úr! Én nem akartam magát bántani. Én méltányoltam tudását, ezt nem kellett volna, mert itt van a kezemben a maga Enciklopédiája, és bizonyítom, hogy minden sorát másoktól ... másolta! Nem írta – kiírta!

II. RÁKÓCZI

Igaz lenne ez, Apáczai uram?!

APÁCZAI

Igen, loptam, lopkodtam, meglehet. De ha olvasta is ezt a könyvet, és nemcsak tartja a kezében, akkor azt is olvasta, hogy az előljáró szavakban én magam mondom meg, mit honnan „lopkodtam össze”, s azt is, hogy igenis, ez a lopkodás volt a céloim. Meg akartam mutatni az én hazám fiainak, hogy mit tudnak a külföldi tudósok, s mi mennyire vagyunk elmaradva. Azért lopkodtam tehát szíves engedelmelemmel, hogy mások majd ne kényszerüljenek soha többé ilyen lopkodásra. De kissé gyengédebben azt is mondhatnám, hogy kölcsönvettem: kölcsönvettem a világtól, hogy a fajtámbeliek majd kamatostól visszaadják a világnak ezt a kölcsönt! De még azzal is érvelhetnék, hogy ők is, ezek a nagyemberek is, akiket könyvemben idézek, részben másoktól, de főként Istentől kapták e tudást, én pedig úgy véltem: amit Isten nekik adott – azt nekünk is adta! És ne feledjék el: azt is odaírtam

mindig, hogy Isten ki által adta nekünk! Loptam tehát, de csak azért, hogy a tudásnak becsületet szerezzek. Tolvaj voltam, de olyan, aki csengővel a kezén és a lábán mászott be e nagy tudósok ablakain!

BASIRIUS

De azért a Cartesius ablakán nem kellett volna bemásznia, professzor úr!

APÁCZAI

Én annak idején Bisterfeld Jánostól azt hallottam, hogy a Szentírásban is jobban el lehet igazodni, ha az ember ösmeri a tudományokat. A hit is erősebb lesz, ha az ész próbája edzi!

BASIRIUS

Nagyon kíváncsi lennék, felség, mennyire edzik Descartes könyvei, melyekkel a professzor úr olyan jól ellátta magát Hollandiában, hogy még Gyulafejérvárra, a tanórákra is, az ifjúság elé is jutott belőlük, szóval, mondom, kíváncsi vagyok, milyenképpen erősíti Cartesius a hitet?

APÁCZAI

Ha feltesszük azt, kegyelmes uram, hogy a hit annál erősebb, minél több próbát áll ki, ahogy ezt a Szentírás tanítja, s amiként az életben is látjuk, hogy egy katona minél több harcban verekszik, annál jobban ösmeri a küzdést magát, ha ezt feltesszük, akkor az is nyilvánvaló, hogy Descartes tanait ösmernünk kell ahhoz, hogy hitünket eszünkkel is támogassuk.

BASIRIUS

De felség! Cartesiusról mindenki tudja, hogy istentagadó!

APÁCZAI

Rólam egyszer egy pásztorfiú azt híresztelte, hogy boszorkány vagyok, mert nem a tíz ujjamon adtam össze a számokat, hanem papíron, pennával...

BASIRIUS

Erre nem válaszolok! De folytatom. Apáczai professzor nem átallja ezt az istentagadó bölcselőt védelmébe venni, sőt a zsenge ifjúságot ennek tanaival büvölni-bájolni, s ha nem átallja, akkor mi is feltehetjük, hogy *(a közönység felé)* Apáczai professzor maga is kartéziánus, maga is istentagadó! Ezt joggal feltehetjük!

CSULAI

Úgy van! Feltehetjük. Csatlakozom! Nagyon logikus, nagyon helyes, amit a professzor mond!

RHÉDEY

Jól mondja! Akárhogy is mondja, de jól mondja!

II. RÁKÓCZI

(kissé óvatosan) Basirius mester, előbb azt mondja meg, fejtse ki itt nekünk, miért istentagadó Cartesius.

BASIRIUS

Azonnal, kegyelmes uram, azonnal, csak össze kell szednem gondolataimat.

KERESZTURI

Minek szórta annyira széjjel, hogy most össze kelljen szedni.

APÁCZAI

Kegyelmes uram, még mielőtt Basirius doktor kifejtí nézeteit, ki kell jelentenem egy dolgot: számomra Descartes egyetlen dologban jelent útmutatást: abban, amiben itt, nálunk is használható. Elsőként az iskolaügyben.

II. RÁKÓCZI

Már megint közügyekbe keveredik, professzor!

APÁCZAI

De hiszen tanító volnék, kegyelmes uram! iskola nekem elsőként személyes ügyem! Iskolák nélkül hogyan lehetnénk tanítók? Azt, amit? Basirius mester nem érthet meg, mert olyan országból jött, ahol másként fest a helyzet, amit egyetlenegy idegenből jött professzor sem érthet meg...

BASIRIUS

(közbevág) Hogy én mit értek meg, és mit nem, az még hagyján lenne, de hogy a kelmed tudományos szócsinálmányait még a magyar kollégák sem értik meg, ez aztán számomra valóban érthetetlen! Úgy hallottam, ezekért a szócsinálmányokért nemegyszer kinevették.

II. RÁKÓCZI

Mi a helyzet ezekkel az újféle szavakkal, professzor úr?

APÁCZAI

Igen, kinevettek, és én türtem, kinevettek, mert olyan tudományos szavakat csináltam magyarul, amelyek furcsán hangzottak a régihez szokott füleknek. Nem értették őket. Idegenkedtek tőle... De nagyságotól most megkérdem: milyenek szoktak lenni az újszülöttek? Ráncosak, kopaszok s olyan színűek, mint a rák, igazán nevetségesek. De aztán kinő a hajuk, kismul az orca, és emberi színre kap. Az én első tudományos szavaim is ilyen ráncosak voltak. De azt akartam, legyen nekünk is tudós nyelvünk. Ne csak a szalonnát, ne csak a disznófősjtot tudjuk magyarul mondani, hanem elménk világát is meg tudjuk nevezni, és el tudjuk keresztelni a szellem javait! Akartam, hogy tudjunk már egyszer magyarul is filozofálni, gondolkodni, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI

Az őseink talán nem tudtak magyarul gondolkodni, mégis jó volt nekik a deák nyelv! Miért épp magának jutott eszébe ez az új módi?

APÁCZAI

Azért, kegyelmes uram, mert az anyanyelven művelt tudomány mindenkié lehet, a deákul írott pedig csak az írástudóké. Avagy nem jobb a nagyságos fejedelemnek is művelt népet kormányozni, semmint olyanokat, kik úgy bámulnak a betűre, mint borjú az új kapura? Avagy a művelt nép nem jobban érti a törvények sza-

vát, nagyságod rendelkezéseit, nem jobban respektálhatja, ha megérti, mint ha tudatlanul, értetlenül, iránytalanul bolyong, mint pusztában a zsidók?

BASIRIUS

A deák nyelvet a tudományban felcserélni azért nem szabad, mert egyetemes, s ha ki-ki a maga nyelvén tanulja és műveli a tudományt, az szét szakad: a tudomány Bábelét akarja, profeszszor, hogy egyik tudós ne értse meg a másikat?

APÁCZAI

Ezek szerint az sem jó, hogy mi, protestánsok a Bibliát anyanyelvünkre fordítottuk.

BASIRIUS

Az azért volt jó, mert a hit mindenki dolga.

APÁCZAI

És a tudomány? A tudomány nem éppen úgy mindenkié, mint az igaz Istenbe vetett hit?

BASIRIUS

Nagyon furcsállom, hogy a professzor úr a hitre és a tudományra ugyanazokat az elveket kívánja ráhúzni. Ezek szerint rangban a tudomány éppoly fontos és magas, mint az Istenbe vetett hit. Ez megint csak afféle karteziánus gondolat!

II. RÁKÓCZI

Ez érdekkel minket, professzor úr, ezt fejtse ki jobban!

BASIRIUS

Cartesius azzal, hogy a cogito és dubito, a

gondolkodjál és kételkedjél elvét a főben el akarja hinteni, tulajdonképpen az ész – nota bene! –, az emberi ész elsőbbségét és felsőbb-ségét hirdeti meg a hittel szemben.

APÁCZAI

Ez nem így igaz! Cartesius éppen azzal, hogy az ész, az értelem ellenőrző hatáskörét körül-írja – erősíti hitünk világát is. Az ész temérdek új érvet adhat a hitnek, hogy az még erősebbé lehessen.

BASIRIUS

Ha ad, s ha nem akarja elvenni az érveket. Ha épít, és nem rombol!

APÁCZAI

Basirius szerint tehát a hittől ésszel el lehet venni az érveket!? Én ezt nemcsak hogy nem hiszem, de állítom, hogy nem lehet. Aki ennyire félti a hitet az észtől, az nem bízik eléggé a hit erejében!

BASIRIUS

Ez mind arra vezetne, hogy a hitet és tudást kettéválasztjuk. A hit és a tudás kettéválasztása azt jelenti, hogy mindkettő külön utakon jár. Ez pedig azt eredményezné, hogy két egyenlő hatalom állna egymással szemben: a hit és a tudás. Márpedig hit nélkül tudás nincsen, márpedig a tudás egyetlen forrása: a hit.

APÁCZAI

Kegyelmes uram, ezt én magam is hirdettem, és mindéig hirdetem. Én magam mondtam,

Fortius tanácsaival egyetemben szólván, hogy minden tudomány csak erősíti a teológiát, és fordítva is. Egy dolgot minél több oldalról támasztunk meg, annál erősebben áll.

BASIRIUS

Uraim, ebbe jól bele kell gondolni: a hit és tudás kettéválasztása szinte ugyanaz, mintha teljesen el akarnánk szakítani az egyházat az államtól! Fejlődhet-e külön a kettő? Uralkodhat-e a fejedelem, ha alattvalói nem érzik, hogy őt pedig Isten akaratából tisztelhetik és szolgálhatják?

APÁCZAI

Ez túlságosan pápista módon hangzik.

II. RÁKÓCZI

Azért nem hangzik éppen olyan nagyon pápista módon, Apáczai professzor.

BASIRIUS

A hit és tudás kettéválasztása, a hit által nem ellenőrzött féktelen tudás éppoly veszedelmes, mint az a helyzet, amidőn az uralkodó Istentől nem félő, szilaj, szabados és rendetlen alattvalókat próbál kormányozni. Sose felejtjük el, uraim, az angliai példát! Ha erről esik szó, mindig első Károly és a vérpad, szerencsétlen királyom véres feje jusson eszünkbe.

CSULAI

Igaza van a professzornak! Ez az, amit sosem szabad feledni. Cromwellék ott a gonosz Salomé-táncát lejtették, és első Károly feje, akár-

csak a Keresztelő Szent Jánosé, ma ott fekszik az independens bűnök tálcáján!

RHÉDEY

Ne ijedjünk meg, de ne feledjük, hogy meg lehet ijedni!

APÁCZAI

Az ijedség rossz tanácsadó, uraim, az ijedség még sohase tett jót az értelemnek! Amíg Basi-rius mester mindig visszatér első Károly véres fejéhez, nyilván azért, hogy mindenkit elrettentsen, s ne érveivel, hanem élményeivel győzzön meg minket, addig hadd mondok én egy szelídebb példát – bocsássonak meg –, véres fejek nélkül, egy példát egy – virágról. Egyszer matematikaórán felszólítottam egy diákot, hogy oldjon meg egy példát. A diák kiment, és számok helyett krétával egy virágot rajzolt a táblára. Mi ez, deák uram? – kérdeztem én. Azt válaszolta erre: Azt csak a jóisten tudja, professzor uram. Miért mondtam el ezt a szelíd példát? Azért, hogy újra megmutassam: a diákokat eleddig csupán hitvitázni tanították, a tudományra alig volt gondja valakinek. Így hát a diákok unták is a tudományt, és rest lett a szellemük. De vajon meg tudja-e magyarázni a Szentírást az, aki semmi egyebet nem tud, mint egy virágot rajzolni a táblára? Meg lehet-e egy virággal magyarázni akár magát az Evangéliumot is? Annyiból igen, merthogy a virág a szeretet jelképe, s az Evangélium is erre tanít. De

vajon alaposabban meg lehet-e érteni anélkül, hogy a tudományok ne segítsenek a teológiának?

CSULAI

A teológia nem szorul a kartéziánusok segítségére!

APÁCZAI

(feléje néz) Vajon? Hogy tudjuk megérteni, mit is teremtett Isten, ha magát a teremtést, a művet, Isten alkotását nem akarjuk megismerni? A csillagokat, ha estelente nézzük, ennyi jut eszünkbe: Isten teremtette őket, és milyen szépek. De vajon elég-e ennyi? Mennyivel jobban, mennyivel nagyobbra becsüljük az isteni teremtést, ha tudjuk, ismervén az asztronómiát, hogy milyen pontos járásuk van, milyen állandó és biztos törvény szerint járnak útjukat a csillagok. Igen, uraim! Isten teremtményeinek jobb ismeretével bepillantunk az ő mindenható, mindentudó elméjébe is, ha csak egy villanatnyi időre is, de be. Jobban becsüljük a teremtést, ha tudjuk, milyen nagyok és pontosak a teremtés törvényei!

BASIRIUS

Gyarló ésszel az isteni teremtésbe, az isteni elmébe bepillantani? Ez megint Cartesius! Ez azt jelenti, kegyelmes uram, amit Descartes mond, hogy Isten bennünk lenne. Hisz ha meg tudjuk érteni az ő teremtésének a logikáját, akkor ez azt jelenti, hogy Isten bennünk van. Valami

ilyet képzel Cartesius. Így temetné el Cartesius Istent a halandó emberekbe! Cartesius az emberi észet így szánta volna a mi Urunk, Istenünk sírhelyéül!

APÁCZAI

Cartesiusnál, az értelemnél jobb temetőt Istennek én sohasem kívánok!

BASIRIUS

Hallják ezeket a legalábbis kétértelmű szavakat?! Én azonban ezen nem csodálkozom, hiszen a professzor, amikor Vergiliust tanította, a földrajzot ismertette és a csillagászatot magyarázta a diákjainak.

APÁCZAI

A költészetet is jobban megértik, ha ösmerik a tudományt!

BASIRIUS

(folytatva) És valahányszor a Szentírást magyarázta, mindig a logikát is szóba hozta!

CSULAI

Horribile dictu! Horribile dictu!

APÁCZAI

Na, csakhogy végre nem első Károly véres fejéről beszél a professzor, hanem arról, hogy szerinte milyen véres gondolatok vannak az én fejemben! De kegyelmes úr, ő téved, ha azt hiszi, hogy mindaz, amivel engem itt befeketíteni akar, azt én titkolom. Nem! Én olyan iskolát akarok, amelyik sem sokaságában, sem pedig tudományában nem marad a külhoniak mögött.

Miért maradnánk el más országoktól?! Isten: minket nem éppúgy teremtett, mint őket? Ha őket tudásra teremtette, minket vajon tudatlanságra ítél? Kisebbeknek kisebbek lehetünk, mint ők, de alábbvalók nem vagyunk náluk. Igaz, Kereszturi uram?

KERESZTURI

Nem velem vitatkozik a doktor úr, nem tudhatom, hova akar kilyukadni.

APÁCZAI

Jól van, ne válaszoljon! (*Basiriushoz.*) Nos, Basirius uram, van-e még valami kérdeznivalója?

BASIRIUS

Nincs! De hallgasson rám a nagyságos fejedelem. Én messziről jöttem ide, és nem azért, hogy megmérgezzem az itteni szellem kútjait. Én onnan jöttem, ahol...

APÁCZAI

Tudjuk: első Károly! A véres fej!

II. RÁKÓCZI

Nyughasson, doktor úr, mert itt nem maga győzött! Nem maga győzött! Várjon a végére!

APÁCZAI

Bocsásson meg, nagyságod: nem tudtam, hogy a győztes ügyében még nem ítélkezett.

BASIRIUS

Igen, onnan jöttem, s ha százszor is csúfolkodik velem, s ha unnák is az urak, én vállalom azt is, vállalom, hogy kinevessenek, és azt

mondom: látniuk kellett volna. Aki egyszer látta, sosem felejtí el. Ez az, amit nem lehet nem elismételni: az, amit ott láttam. Amit én láttam. És engedjék meg, hogy azt mondjam: aki presbiteri, nyíltan presbiteri, az – ahogy a nagyságod mondta – legjobb úton halad függetlenkedés felé. Aki a gazok királygyilkosságát zsarnokölésnek kereszteli el, azzal – enyhén szólva – én tudományos vitát nem folytatok. Ez, uraim, nem tudományos tárgy, ez már élet és történelem. Itt már mások a fegyverek. Én azzal nem vitatkozhatom, aki Cromwellel egyetért, mert én gyűlölöm Cromwellt, a királygyilkost!

APÁCZAI

De azt tán megkérdezhetem a professzor úrtól, hogy ebben az érthető és nyilván jogos, nagy gyűlöletében miért nem maradt ott, hogy megbosszulja királyának halálát, az istentelenek cselekedetét?!

BASIRIUS

Bár a kérdés nem ide tartozik, de mégis válaszok: úgy véltem, innen jobban harcolhatok ellenük.

APÁCZAI

Igaza van, professzor úr: biztonságos fedezék-ből mindig jobban lehet harcolni. De ebből, amit most mondott, arra is következtethetek, hogy én a professzor úrnak egy afféle kis próba-Cromwell vagyok, afféle bábu, akire a ka-

tonák lődöznek, akin célozni tanulnak, hogy mesterségüket jobban értsék majd. Vagy talán én vagyok Cromwell maga? Válaszoljon, mester, ne titkolja, ha tud valami bizonyosat. Én vagyok itt, Gyulafejérvárott, Cromwell Olivér?

BASIRIUS

Nem! Még nem! De ahogy látom, a legjobb úton halad. (*A fejedelem felé.*) Már megbocsásson kegyelmed, de ha tudom, hogy egy nyílt és színt valló karteziánussal és presbiterivel kerülök szembe, akkor ezt a vitát minden igyekezettel elkerültem volna.

(*Csend.*)

APÁCZAI

Talán már a halálnememet is kigondolta a mester? Megmondaná, hogy melyik testrészemet kívánja elveszejtetni?

II. RÁKÓCZI

De Apáczai uram, itt ne ragadtassa el magát, mert ha jól látom, én is itt vagyok.

APÁCZAI

Bocsásson meg, nagyságod, ha kijöttem a sodromból, de mit tehetnék, amidőn látom, hogy Basirius mester mennyire szeretné az én presbiteri elveimet a függetlenkedőkkel összezavarni.

II. RÁKÓCZI

(*komoran*) Apáczai János – ezt a kettőt tudtommal én zavartam össze.

(*Kis csend.*)

APÁCZAI

Kegyelmes uram nagyon jól tudta, hogy amit mondott, miért mondta.

II. RÁKÓCZI

Nagyon is jól, de kelmed nekem itt nem fog a presbiteriek mellett kardoskodni. Amíg én itt ülök, addig kelmed sem presbiteri, sem karteziánus, sem függetlenkedő elveket itt többé nem hangoztat. Ki itt a zsarnok, hogy erről itt beszélni kelljen?

APÁCZAI

Kegyelmes uram, én az angliai eseményekről szóltam.

II. RÁKÓCZI

Akkor hagyja, hogy azok hirdessék, akik ott élnek, akik pedig itt vannak – hirdessenek mást! Magát, doktor úr, az az egyház taníttatta, amelyiknek a régi, bevált rendjét most fel akarja forгатni! De amíg én itt vagyok, ezt meg nem teszi!

APÁCZAI

Presbiteriánus vagyok, de nem függetlenkedő. Descartes-ot vallom, de Istenben hiszek. Az ész hatalmával Isten hatalmát szolgálom és mondom.

II. RÁKÓCZI

De maga itt nem tesz nekünk hitvallást a tanai mellett! Ha maga nem veri ki most rögvést a fejéből ezeket, én a toronyból vettetem le, Is-

ten engem úgy segítjen! Ez az utolsó szavam!
(*Felugrik, haragosan siet el, valamennyien követik, Apáczait és Kereszturit kivéve. Basirius még tétován áll.*)

BASIRIUS

(*észbe kap, hogy egyedül maradt Apáczaiékkal, szinte rémülten a fejedelem után kiált*) Kegyelmes uram! Kegyelmes uram! (*Indul.*)

APÁCZAI

Siessen, mester, nehogy lekéssen a kegyelemről.

BASIRIUS

(*megtorpan, gyűlölettel*) Nem titkolom: meg fogom neki mondani, hogy inkább azok nyaka szakadjon, de hamar, akik ilyesmiket hirdetnek, semmint az övé. (*Felnéz.*) Istenem, segíts! Nekem épp elég volt meghalni látnom egy királyt. (*Sietve el.*)

(*Csend.*)

KERESZTURI

János, miket beszélt itt, János!

APÁCZAI

(*csendesen*) Hagytam volna a vádakat? És ha hagytam volna, nem ugyanide jutok?

KERESZTURI

Átkozott nyakasság! Ez vert meg minket! (*Indul.*)

APÁCZAI

Menjen maga is, professzor uram, nem jó egy megbélyegzettel kettesben túl sokáig lenni.

KERESZTURI

(megtorpan) Beszéljen csak, magát verni te-remtette az Isten! *(El.)*

(Csend.)

APÁCZAI

(áll egyedül egy darabig, nézi az üres termet)
Mindenki elment. Barátok, ismerősök. Hogy la-pítottak, Istenem! Titkolták, ó, hogy titkolták, hogy jelen vannak. De hiszen igaz is, csak a testük volt jelen: az eszük, a lelkük, ki tudja, hol járt eközben! *(Kis csend.)* Hadd idézzek most, Istenem, ha már azt mondták, hogy ta-gadlak: „Az én magam mentésében senki sem volt mellettem, hanem mindnyájan engemet el-hagytanak. Ne tulajdoníttassék ez bűnül öne-kik. De az Úr énmellettem állott, és engemet megerősített.”

(Miközben Apáczai imádkozik, megjelenik – nem tudni honnan – fönt, ott, ahol a padsorok vége volt, a Második koldus, és figyelmesen hallgatja a szöveget.)

(Szünet.)

Egy tornyot. Keresnem kell egy tornyot.

(Apró szünet.)

MÁSODIK KOLDUS

(örvend, elég hangosan) Tudom, melyiket. Azt. *(Apáczai felkapja a fejét, mintha hallott volna valamit.)*

APÁCZAI

(feszülten figyel, rekedten) Van itt valaki?

(Csend.)

(Apró reménnyel.) Van itt rajtam kívül még valaki? ... Hát mégis?

(Hosszabb csend.)

(Fejét lehajtja.)

Nincs.

Függöny

HARMADIK FELVONÁS

A torony harangháza. Gerendák. A harang mellett ablak. Ajtó. Apáczai nem látszik: a harang mögött áll. Így a szín üresnek hat. A harangház nézőtér felőli részén vezet le az a lépcső, amelyet az első felvonásban jobboldalt látunk, levezet egészen a széksorok közé. Tetején ajtókeret. Doby tiszteletes felsiet a lépcsőn, megáll a harangház közepén, feszülten körülpillant, nem moccan, így áll egy darabig.

TISZTELETES

Apáczai Cseri János! Szóljál, ha itt vagy. Látalak, hogy feljöttél. Itt vagy. Itt kell lenned. (Csend.) Professzor Apáczai, kérlek, szóljál. (Csend.) János, Istenünkre kérlek, szóljál. (Csend.) Miért jöttél az én templomomba? Miért akarsz az én szégyenemet? (Csend.) Az Isten is arra kér, menj ki a templomomból! (Apró szünet.)

APÁCZAI

(hangja) Ez nem a te templomod, hanem az Istené.

TISZTELETES

Akkor az Isten templomából menj ki!

APÁCZAI

(előlép) Ő pedig nem küldhet ki innen engem. (Kis szünet után csendesen.) Őneki jól vagyok így is, leköpvé és megcsúfolva. Ő házába fogad bármikor. (Más hangon.) Tiszteletes úr, mióta szokás egyházunkban, hogy a híveket ki akarják dobni a templomból? A toronyból hagyom magam, de a templomból nem!

TISZTELETES

János, ne beszélj így velem!

APÁCZAI

Féli a temploma hírért, ugye? Mert bejött a templomába egy elítélt? Egy megbélyegzett, akit a fejedelem ítél el, be mert jönni a maga templomába. Ne, ide csak ne jöjjenek holmi elítéltek. Ide csak olyanok jöhetnek csöstül és bizalommal, akiket majd az Isten fog elítélni. Olyanok bezzeg jöhetnek. Ülhetnek ott zsoldárossan a padokban lent, bűnbánó, busa fejűkkel, de akit a világ ítél el, az csak maradjon kinn, s nyüszítsen a maga bajával ott kívül a templomkerítésen!

TISZTELETES

Magad is tudod, hogy nem így igaz. Tudod jól, miért mondom! Ne tedd magad, profeszszor úr!

APÁCZAI

Hát nem! Nem nyüszítek én kint a templomkerítésen kívül a bajommal. Bejöttem én ide. Vagy tán a nép nem tette jól, valahányszor az

ellenség üzte, hogy bemenekült a templomokba? Nem azt énekeljük-e Luther szavaival, hogy Erős várunk nekünk az Isten? Ha ő erős vár – miért ne legyen az ő temploma is? Fogadja csak be a menekülőt! Azért a mi Istenünk, hogy segítsen. Azért van temploma, hogy hajlékunk legyen a bajban. (*Más hangon.*) Attól fél a tiszteletes úr, hogy kompromittálom a templomát a fejedelem előtt, és halálommal szégyent hozok fejére!

TISZTELETES

János, János, milyen jól tudod te, hogy másról beszélsz, s hogy én is egyébről beszélek. Ha elbújni jöttél volna ide, az életedet menteni, nem szólnék én semmit, rejtenélek is, mert szeretlek, mint a fiamat, kockáztatnék mindent, még a fejemet is, ha az életedet akarnád menteni, János. (*Indulattal fogja meg a másik mellén a ruhát.*) De te itt nem élni, te itt meghalni akarsz, János!

(*Csend.*)

APÁCZAI

(*ernyedten ül le egy gerendára*) Igaza van, tiszteletes úr. Bocsásson meg, de felindulásomban beszéltem így, felindulásomban jöttem föl ide. Nem akartam én megbántani, de tudja, úgy gyanakszom, már mindenkire gyanakszom. Az apámra is, az anyámra is, akiket sosem ismertem. Jaj, Istenem, már rég Reád is gyanakszom!

TISZTELETES

(*megindultan nézi*) Te józan, okos ember, te...
hogyan jutottál ide?

APÁCZAI

Mert sárral kentek be, úgy. Bekenték az agyamat sárral az ostobák. Befeketítették, bevádoltak, és elég egy halk szó, egy suttogás a fejedelem fülének, s máris ide jut az ember. Mert nem nekem hisz, nekik hisz, az irigyeimnek, akik, mert nem érték fel az eszemet, hát elhintik körülöttem a bizalmatlanság szellemét. Akik, mert kevesebbet tudnak, mint én, hát mögötti szókkal pótolják a tudást.

TISZTELETES

(*szelíden*) Ha talán szerényebb lennél, János...

APÁCZAI

Próbáltam, tiszteletes úr. Próbáltam a legszerényebb lenni, jócskán meg is alázkodtam, ha kellett, de az eszem, az érveim nem tudtak megalázkodni, mert ők más törvény szerint élnek, mintha függetlenek lennének tőlem, nem, az eszem s az érveim nem engedelmessé válnak nekem! S ez baj, nagy baj! Ha az érveim alázkodnának meg, akkor lehetnék akár gőgös, lehetnék akár pökhendi is, nem törődnék veled, elnéznék. Mert nekik nem az a szerény, aki alázatos, aki szelíd, hanem az, aki hagyja magát meggyőzni, aki könnyen eláll az elveitől.

(*Kis szünet.*)

TISZTELETES

Egyet ígérj meg nekem, János.

APÁCZAI

Mit, tiszteletes úr?

TISZTELETES

Hogy elmész innen.

APÁCZAI

A templomból?

TISZTELETES

Nem, János. Ebből a toronyból.

(Csend.)

APÁCZAI

De ha én itt akarom! Ha nekem ez a torony kell! Ennyit kaphatok én is! Hogy megválaszszam a tornyomat!

TISZTELETES

Nem! Az én templomomat nem hozod szegyenbe! Az én templomom mindig becsületes templom volt. Nem a fejedelem temploma volt ez, hanem a híveké. Az Istené. *(Kis szünet.)* Válassz magadnak más tornyot, Apáczai János!

(Csend.)

APÁCZAI

(halkan) Azért jöttem ide, mert ezt a templomot szeretem a legjobban. S ennek a papját. *(Gyöngéden.)* Magát, tiszteletes úr. Ahogy az ember ... az az ember, aki természetes halállal hal meg, azt mondhatja: oda temessetek, a nagy cserfa alá, oda, a völgybe vagy a dombte-

tőre, ahogy az ilyen ember megválaszthatja sírhelyét, én is megválaszthatom a tornyomat, ahonnan... (*Elhallgat, hirtelen.*) De maga mitől fél? Az is lehet, hogy nem is ezt a tornyot jelölik ki a számomra, hanem valamelyik másikat, valamelyik másik templomnak a tornyát vagy a vármegyeházáét, vagy valamelyik vár tornyát... én ezt még nem tudhatom, én csak magamtól idejöttem ... és itt is maradok, innen nem megyek el, ragaszkodom ehhez a toronyhoz, a választott tornyomhoz ragaszkodom.

TISZTELETES

Azt nem teszed te meg! Ha kell, úgy amenyire szeretlek, de kiverlek innen, mint Krisztus...

APÁCZAI

(*szelíden közbevág*) Tiszteletes úr, azok kufárok voltak.

TISZTELETES

Ne tedd ezt meg velem, ne tedd meg a templommal, ha már úgy szereted. Ujjal mutassanak majd erre az öreg toronyra? Ahonnan Isten felé szállt a harang szava... Ujjal mutassanak? ... Szégyellje magát ez az öreg torony? ... Mit vétett neked ez az öreg torony? Hát ezt akarod?

APÁCZAI

És hogy magára ... magára is ujjal mutassa-

nak: ennek a papnak a temploma tornyában történt... Igaz?

TISZTELETES

Lehet! Lehet, hogy ez is. De mivel érdemeltem én meg, hogy az én templomom tornyát épp az én papságom alatt válaszd ki e szégyenletes ítélet betöltése helyéül? Ha megmondod, mivel érdemeltem ki, nem bánom, vállalom a szégyent is, ha bele is fulladok. Mondd!

(*Csend.*)

APÁCZAI

(*csendesen, fejét lehajtva*) Nem érdemlette ki sem maga, sem a temploma. (*Szünet.*) De akkor én most mit tegyek? Mert ha azt mondanák, felvive engem a Mórija hegyére, mint Ábrahám vitte Izsákot, azt mondanák a hegyről lemutatva: Válassz magadnak tornyot, Apácza Cseri János! Ha ezt mondanák, már ez is valami lenne.

TISZTELETES

Nem jól mondod, hogy ez is valami lenne. Nem jól mondod, mert az lenne a legtöbb, amit kaphatnál, amit kaphatunk, ha az ítélet már adott.

APÁCZAI

(*hirtelen*) Nem vette észre még, hogy az ítéletekben mindig a csúfokodás van? Hogy az ítéletekben a halál csúfolódik az élettel? A halál neme – az ítélet, felesel az életünk vitelével? Itt volt ez a Dózsa, aki fellázította a paraszto-

kat, tüzes trónra ültették, megcsúfolással: parasztkirály akartál lenni, hát íme, itt a trón meg a korona, csak éppen tüzesen! És Krisztusnak ... mert hiszen Dávid királytól származónak mondta magát, töviskoronát adtak ... Dózsa mellé kiéhezettett alvezéreket tettek, hogy rágják a húsát, hiszen ő maga az éhesek vezérének mondta magát... Krisztus mellé két latrot tettek: no, ha Megváltónak mondtad magad, ezeket váltsd meg, ha tudod! És leköpdözték. Valaki fizette ezeket a köpködőket, napszámban köpködtek le Jézust. S aztán maga az is, hogy keresztjét vele cipeltették a hegyre föl. Igen. Nemcsak halált akartak, hanem gúnyos halált. Nagyon szeretik az ítélezők a gúnyos halált. Nem vette észre a tiszteletes úr, hogy a parasztokat és a polgárokat felkötni szokták, mintegy csúfolódva: úgyis fel akartatok kapaszkodni! A jobbágyokat karóba húzatják, kerékbe törik, mintegy mondván: nem maradtatok a munkátok, a szerszámaidok mellett, hát most ők utánatok jöttek, és már sose hagynak el benneteket! És a királyoknak, hiszen ők az ország fejei, még a pénzen is a fejük van – a királyoknak fejét szokták venni, úgy gurul el a fejük, mint ahogy a pénz is elgurul. Igen, kevés a halál maga az ítélezőknek. Az ítélező már nem tudja, hogyan is tobzódják a leleményben. Válogat, mint az ingyenc haspókok a rogyásig terített asztal mellett... Már csak a gúnyos halál

elégíti ki őket. (*Kis szünet.*) És most itt van ez a torony... Ez vajon mit akar jelenteni?

TISZTELETES

Ne kínozd magadat és engemet se, János.

APÁCZAI

Azt akarja-e jelenteni, hogy túl magas dolgokra adtam a fejem, s így magasról is kell megadnom az árát? (*Hirtelen ötlettel.*) Milyen magasról is? Lássuk csak... (*Feláll, odamegy a szemben lévő ablakhoz. Lenéz.*) A másik ablaknál talán jobban látni. (*A nézőtér jelé fordul.*) Tiszteletes úr, jöjjön csak...

(*A Tiszteletes tétován, lassan odamegy.*)

Látja azt a két koldust ott lenn?

TISZTELETES

Látom. Minden istentisztelet előtt itt szoktak lenni.

APÁCZAI

Ezek szerint ma istentisztelet lesz.

TISZTELETES

(*halkan, csendesen*) Nem, ma nem lesz istentisztelet. Amikor megláttam, hogy feljössz ide, már tudtam, hogy elmarad az istentisztelet. Elküldtem a templomszolgát, vigye szét a hírt, hogy beteg vagyok, a harangozót pedig kiállítottam a templomkert kapujába, hogy azokat, akik mégis idetévednének, küldje haza.

APÁCZAI

Ezek a koldusok mégis idejöttek.

TISZTELETES

Ezek mindig hamarabb szoktak jönni.

APÁCZAI

Ezek vajon most mit gondolnak: miért marad el az istentisztelet? Mit gondolhatnak: miért nem jönnek a hívek? Figyelje csak! Hogy hadonásznak, valamin vitatkoznak. Nem tudják mire vélni az egészszet. Milyen izgatottak! Gondolja csak meg: ezek most szegények elesnek egy vasárnapi koldulástól. S mindez miattam. Meg kéne nekik mondani, hogy ne menjenek el, várjanak. Mert csak idegyűl majd a tömeg, ha...

TISZTELETES

Hallgass! Hát beléd bújt az ördög?! Gyere innen, itt nem hagylak, leviszlek a pincémbe, ha kell, elrejtelek, adok neked más ruhát, enni-valót, amíg elszökhetsz innen, mindent vállalok érted, de nem itt ... nem itt, könyörgök neked ... ne itt, ne ebben a templomban! Ne légy gonosz, Apáczai, ne akard a templomom szégyenét!

APÁCZAI

Nagy tömeg fog itt összegyűlni. Meg kell koldusoknak mondani, ha ilyen látvány részese lehet, a tömeg nagyon adakozó. Meg kell nekik mondani, ne veszítsék el a reményt, ne menjenek el! Valakinek csak hasznos lesz az én halálom is. (*Apró szünet.*) Nem figyelte meg,

tiszteletes úr, hogy a tömeg, ha halált lát, babonásan adakozik?

TISZTELETES

Nem figyeltem semmit, és velem ne kegyetlenkedj, mert nem érdelem meg!

APÁCZAI

(mintha valóban megszégyellné magát) Igaza van, tiszteletes úr, igaza van, hogy kegyetlenkedem. Nem szabadna. Bocsásson meg. Nem teszem többet.

TISZTELETES

(hirtelen előrenéz a nézőtér felé) Jönnek!
(Most mindketten abba az irányba néznek.)

APÁCZAI

Ezek még csak az előőrsök. Ezek nem azok, akiknek jönniük kell. Vajon mit akarhatnak?

TISZTELETES

Csak nem maradhatunk egyedül itt kettesben, hiszen ki tudja, miket beszélhetünk.

APÁCZAI

Csak benépesül ez a torony lassacskán. Ők is lepellel jönnek. Ők is titkolnak valamit. Vajon ki küldte őket?

TISZTELETES

A rossz lelkiismeret.

APÁCZAI

Az meg lehet. Ó, az irigység, a féltékenység megfoghatatlan. Olyan utakon jár, hogy ésszel követni nem lehet. Apró kis suttogások itt-ott, s azután valaki egyetlen fülbe, egyetlen nagy

fülbe gyűjti őket. Egy olyan valaki, aki a legirigyebb s a legföltékenyebb. Ez az egy, ez a legirigyebb, aki összegyűjti a szóbeszédet, éppúgy cselekszik, mint azok, akik a nép dalait szokták gyűjteni; kiválogatják a legszebb, legépebb, legtisztább változatokat, azokat, amelyeket a szájhagyomány a legtökéletesebbre csiszolt. S ezeket súgja a fejedelem fülébe, s ettől kezdve te megfoghatatlan, láthatatlan hálóban vergődsz, mert nem tudod, ki honnan, mikor s mit beszélt rólad összevissza. (*Felocsúdik.*)
Visszafordultak? Meggondolták magukat?

TISZTELETES

Megálltak pihenni a lépcső alján.

APÁCZAI

Igen, most meggondolják, fel kell-e jönni végül is, jó lesz-e, ha feljönnek. Ezek is ilyenek. A sok apró szóbeszéd emberei, akik néha talán nem is akarnak rosszat, csak nem bírják megjegyzéseiket a begyükben tartani, nem tudják türtőztetni kisdéd gonoszkodásaikat, de ők végeredményben nem akarnak elveszejteni, csak irigységből rajtad élesítik a nyelvüket. Mert nem bírhatják szó nélkül a fölényedet. De az az egy, aki összegyűjti ezeket az apró szóbeszédeteket, az, aki a legirigyebb szándékú, az összegyűjti ezeknek a szóbeszédeit, hogy tőkét kovácsoljon belőle magának, fegyvert – ellened. S ez azt mondja a fejedelemnek: „azt rebesgetik”, „sokan mondják”, és „szél fuvatlan nem

indul”. És ezt azért mondja, hogy a fejedelem lássa, hogy nem a saját véleményét, hanem sokakét mondja...

TISZTELETES

És ki az az egy, az a legirigyebb ember?

APÁCZAI

Nem tudhatom. De van. Mindig van egy legirigyebb az irigyek között.

(Most a nézőtér széksorai között megjelenik ama kettő, s a lépcsőn feljönnek.)

TISZTELETES

Most már kibeszélted magad. Most már vigyázz, mit szólsz előttük.

APÁCZAI

Ítélet után vagyok, nincs mit vigyáznom.

TISZTELETES

Az ítélet nem végleges, jól tudod, ne vágd hát el az utadat visszafelé. Az ítélet nem végleges...

APÁCZAI

Ezt mondjátok mindig: az ítélet nem végleges. Ezt mondja az orvos a betegnek, ezt mondja mindenki: még javíthatok, még változtathatok. De ez csak afféle utolsó szalmaszál, ami úgysem mentheti meg a vízbefúlót. *(Apáczai figyelmezteti a feljövőket, mintha nekik mondaná.)* A macska is azt mondja az egérnek, amikor még egy pillanatra elereszti: az ítélet nem végleges. *(Szeredai Albert és Csavaró József iskolames-*

terek be, első idős férfi, második jó közepes, Apáczai feléjük.)

Az ítélet nem végleges.

(Csend, azok zavartan, mintha kissé ijedten néznének Apáczaira.)

SZEREDAI

(megköszörüli a torkát) Igyekeztünk mindent megtenni érted.

APÁCZAI

(többértelműen) Mindent.

CSAVARÓ

(szinte lelkesen) Mindent.

SZEREDAI

De te is ... valamikor szelídebb ember voltál.

APÁCZAI

Igen, bátyámuram, Hollandiában temérdek tejet és vaját ettem. De a paprikás szalonnán felszökött fejembe a vérem.

CSAVARÓ

Azért jöttünk, hogy biztosítsuk kendet kollégái, barátai, ösmerősei legjobb szívbéli indulatáról.

APÁCZAI

Ha szerettek, ki feketített be?

SZEREDAI

Azok, akik nem szerettek.

APÁCZAI

Azokkal én nem szoktam beszélgetni. *(Hirtelen.)* De magukkal szoktam beszélgetni. Mondják meg nekem, nagyon fáj az, hogy én egy árnyalattal okosabb vagyok? *(Kis szünet.)* Nem

felelnek, hát még egyszer kérdem: maguknak nagyon fáj az, hogy a másik egy árnyalattal vagy kettővel okosabb, és talán tehetségesebb is? Nem sokkal, csak egy árnyalattal. Miért nem ismerik el az árnyalat jogát? Azt nem, de a bukás jogát, azt igen. Hogy valaki, ha akar, elbukhat maguk miatt. Ha akar. És akkor maguk azt mondják, mi nem biztattuk, hogy elbukjon. Ő akarta. Senki se mondta neki. De ha sikerül a terve, akkor azt mondják majd, hogy segítették, hogy velük és miattuk sikerült annak az egynek a terve. Igen, ez is szabadság, nem mondom, a bukás joga. Csakhogy meg kellene az embernek néznie, hogy kiért, kikért bukik el.

(*Csend.*)

SZEREDAI

Mi csak azért jöttünk, hogy biztosítsunk arról, mi nem értünk egyet Basirius vádjával. Mi csak ezért jöttünk.

APÁCZAI

Ha ott voltak, miért nem szóltak? Miért hagytak engem egyedül, egészen egyedül, szemben a gyáva és ravasz Basiriusszal és a fejedelem bizalmatlanságával? Miért nem álltak fel, miért nem kérték ki maguknak a jobb belátás nevében? Vagy valaminek a nevében... Mindegy ... egyáltalán valaminek a nevében, ami igazabb, mint azok a vádak voltak.

CSAVARÓ

Könnyű magának beszélni, Apáczai uram, mert maga mégiscsak nagyember, nem lehet úgy leütni, mint egy nyulat. Magára mégiscsak mindenünnen figyelnek az emberek. De miránk ki figyel? Velünk senki se törődik, mit tudna rólunk a világ, ha valami bajunk történe? ...

APÁCZAI

És akkor ... akkor mi itt a teendő?

SZEREDAI

Nem szólhattunk. Minket is a fejedelem fizet, be kell látnod, többre nem számíthatsz, többre sose számíthatsz, mint arra, hogy titokban eljövünk hozzád, és titokban egyetértünk veled.

CSAVARÓ

És hiába vet meg most bennünket kelmed, van, aki most még ezt sem teszi, amit mi tettünk, hogy idejöttünk...

SZEREDAI

Igen, igaza van Csavaró Józsefnek. Van, aki hazaoldalgott, van, aki csak a fél utat tette meg, van, aki *(mintha kinézne az ablakon)* ... gyere ide, Apáczai János. *(Mefogja a kezét.)* Látod ott azt az embert? Ösmered?

APÁCZAI

Ösmerem.

SZEREDAI

A kollégád ő is, professzor ő is! Látod, feljön a lépcsőn. Mit gondolsz, be fog jönni ide? Nézd csak, most megáll. A lépcső tetején meg-

áll. Be kellene lépnie. Várjunk csak, vajon belép? Mit gondolsz, belép?

(Csend. Mindenki az ablaknál áll, feszült figyelem.)

CSAVARÓ

Hát, elment.

SZEREDAI

Megtorpant. Meggondolta magát, megfordult, s azon a másik lépcsőn, amelyen jött, el is ment. *(Kis csend.)* S még hányan lehettek, akiket mi nem is láthattunk.

APÁCZAI

(hirtelen a tiszteletes felé) A fejedelemnek van igaza. Ő védi, ami az övé: de mi mit védünk? Én és Basirius mit védünk? Egymásnak mentünk, ahelyett hogy összeálltunk volna. A fejedelemnek kellett ez a vita: ő akkor jár jól, ha a szellem két embere öltre megy. Minden torzsalkodásunk csak neki jó. Már azt vártam, mikor mondja: vitatkozzatok, hiszen azért fizetlek benneteket! Hadd lássam, ki mit kottyint el előttem! Kikotyogjuk semmiért a szellem titkait! Lássá, mi van itt bévül. Odadobjuk a bensőnket, rendelkezék vele! S mindezt miért, miért?!

(Azok ismét ijedten figyelik.)

SZEREDAI

Azért, fiam, hogy a mi urunk fejedelmünk megbízzék bennünk. Hogy lássa, nincs előtte titkunk. Ezért.

CSAVARÓ

A mi fejedelmünk, professzor úr, erős ember:
tudja, mit akar.

SZEREDAI

(Apáczaihoz) Mi nem azért jöttünk ide, hogy
nekünk ilyen szavakat mondjál, professzor úr,
hanem azért, hogy elmondjuk: mi mindent meg-
tettünk érted.

CSAVARÓ

Ilyen szavakat mi nem hallgatunk, az efféle
szavakat nekünk ne mondja kelmed.

APÁCZAI

Menjetek, és mondjátok meg! Hátha hálás lesz
nektek! Na, menjetek!

(Azok még ijedtebben néznek egymásra.)

CSAVARÓ

Professzor úr, ha a végzetet mindenáron ki
akarja hívni ... de mi azok nem leszünk, akik
megmondjuk. De nem is hallgatjuk tovább...

(Biccentenek, gyorsan el.)

TISZTELETES

(nézi őket az ablakon át) Hogy sietnek.

APÁCZAI

Elmentek?

TISZTELETES

El.

APÁCZAI

(odalép a tiszteleteshez, erősen a szemébe néz)
Tiszteletes úr, valamit meg kell mondanom.
Valamit meg kell vallanom magának.

TISZTELETES

Nem bánom, de tudd meg, hogy én azért vagyok református, mert nem szeretem a gyónást.

APÁCZAI

Csak el kell mondanom valakinek. Ha fél is az igazságomtól. Csak el kell mondanom valakinek. Én nagy zavarban voltam a fejedelem előtt. Nagy zavarban, mert éreztem, ő tudja, mit akar, én meg nem. Ő védi a hatalmát, de mit védek én? Van-e ma a szónak, a betűnek, a könyvnek hatalma? Lehet-e vele hatni a fejedelmekre? Vagy csak gyűjtősnak használják könyveink lapjait a kemencetűzhöz? Hát ma már csak a vének és a nyeszlett bolondok eledele a könyv? Az erős, hatalmas férfiak nem tartják rangjukhoz méltónak, ha könyvet is forgatnak, nemcsak kardot és szónoki szavakat? Nem, nekem nincs hatalmam, csak neki van! Tudja, mi lenne az én hatalmam? Az értés. Ha értik, amit mondok – van hatalmam, ha nem – nincs. Ha érzem, hogy nem értenek – minden sorom, betűm, szavam önmagát pusztítja. A fejedelem önvédelemből és önvédelemnek él. Ha engem nem értenek, ha a szellemet nem értik – elpusztítja önmagát, mert célját nem lelve, fegyvereit gúlába rakja. Udvaroltam egyszer, még mielőtt a feleségemet megismertem volna, egy másik holland lánynak. Tudtam pedig a nyelvét. De mégsem értette, mit mondok. Éreztem, nem érti. Abbahagytam. Az ér-

tétlensége fegyverzett le. Hát így vagyok most már a szellemmel is, nemcsak a szerelemmel.

TISZTELETES

(*kinéz az ablakon*) Elmentek a koldusok.

APÁCZAI

(*tűnődve*) Vajon miért? Miért mentek el a koldusok egy ilyen torony alól, amelyben fent én vagyok? Ha én felmegyek a toronyba – aznap nem lesz istentisztelet. Ha én felmegyek a toronyba – a templom előtt elmennek a koldusok is. (*Lehajtja fejét, majd hirtelen.*) Mit gondol miért mentek el?

TISZTELETES

Nem tudom. (*Villanatnyi szünet.*) Talán azért, mert látták, hogy nem jön senki a templomba.

APÁCZAI

Gazdagabb templom után néztek, mi? Más tornyot keresnek. Ki-ki a maga tornyát. (*Hirtelen.*) Mondja, tiszteletes úr, miért hazudtam én a fejedelemnek?

TISZTELETES

Nem hiszem, hogy hazudtál volna.

APÁCZAI

De hazudtam. S talán ha megkérdezte volna: Professzor Apácza, maga komolyan védekezik a vádak ellen, vagy pedig bévül egyebet hisz – akkor talán kibukik belőlem az igazság.

TISZTELETES

(*szinte rémülten*) Mi?

APÁCZAI

Hogy igenis ... igenis: minden vád igaz! Ha a tudományt meg akarják ölni, a könyveket meg akarják ölni, az iskolákat meg akarják ölni, akkor nemcsak presbiteri, hanem independens is vagyok!

TISZTELETES

(*döbenten*) János!

APÁCZAI

Gyűlölöm a szellemi restséget, az ész tunyaságát: igenis a jóra való okosságot tartom a leg-többre. Az észt. A kételkedés és gondolkodás jogát. Igenis: Descartes híve vagyok! S ha sokat mondják, hogy ateista vagyok, végül is el fogom hinni, hogy az vagyok: abba kergetnek, amibe nem kívántam, azzá tesznek az igaztalan vádak, amivé nem volt szándékomban lenni. És igenis örvendtem, hogy a zsarnok feje lehullt Londonban! És azt szeretném, ha minden zsarnok feje lehullna! Igenis Platónnal tartok, aki azt szerette volna, hogy az uralkodók filozofáljanak, és a filozófusok uralkodjanak! Elegen van a butaságból, a sötétségből ... mindenből, ami az eszem és az eszünk ellen történik! Hazudtam a fejedelemnek.

(*Csend.*)

TISZTELETES

Miért?

APÁCZAI

Talán mert még van néhány dolgom, amit tető

alá akarok hozni. Talán azért a néhány eszten-
dőért, ami ebből a beteg életemből még hátra-
van. De vajon érdemes volt? Hiszen úgylát-
beteg vagyok. Legalább most, a halál előtt, leg-
alább most megmondhattam volna neki az iga-
zat. (*Tűnődve.*) Mert végeredményben ő sem
olyan rossz ember ... csak ... hatalma van.

TISZTELETES

(*suttogva*) János, a templomudvarra egy ember
jött be. Ott megállt. Nem ismerem fel. Mit
akarhat vajon? Elébe megyek.

APÁCZAI

Menjen, tiszteletes úr.

(*A Tiszteletes el, Apáczai egyediül marad.*)

Mert az embernek csak azért kell sírnia, a leg-
jobban sírnia, mert az eszét legfőként arra hasz-
nálja, hogy védekezzék. A gondolat, az egész
önvédelemre rendezkedik be: körülbástyázza
önmagát, nehogy sebezhető legyen, és mert a
gondolat, a szellem oly törekeny, oly kiszolgál-
tatott, az ember legfőbb Achilles-sarka itt fönt
van – a koponyánkban! Azután meg azért kell
sírnia, mert arra használja, hogy támadjon. A
természetes az lenne, hogy se védekezésre, se tá-
madásra, hanem a jóra, a természetes gondol-
kodásra kellene használnia. Akkor nem kellene
sírnia az eszéért az embernek. (*Leül.*) Megvá-
doltak, hogy idegen könyvekből vettem az En-
ciklopédiám anyagát. De hiszen a szellemet, ha
jó, ha igaz, nem ölünkbe kell ültetni, bármi-

lyen messziről is jött? Őlbe kapni, és behozni a házunkba, szállást adni neki. Azt mondták, hogy Descartes-tól, a franciáktól, az angoloktól vettem könyvem minden részét, hogy a szellem óriásaira támaszkodtam. Hát szégyen ez? Vajon egy óriás vállán ülő gyermek nem messzebbre lát az óriásnál? Ha már nem tudtam népemnek, nemzetemnek aranyat-ezüstöt nyújtani, adtam e könyvben hasznos tudást: arany helyett lent, kendert, gyapjút, pamutot, amit magára vehet, hogy ne fázzék, ami oltalmazza a nyomorúságban? *(Kinéz.)* Jönnek. *(Vissza.)* Még csak annyit akarok mondani: azt szerettem volna, hogy a népem ne legyen buta, mint a barom, hogy ne legyen igaza Neuhausennek, ennek a pápai csatlósnak, aki azt mondta: ha Luther nem jön, ők annyira ki tudták volna használni a nyomorult nép állatias tudatlanságát, hogy egyetlen szavukra akár füvet is legelt volna, mint a kérődző tehenek. Hát nem! Ezt az egyet nem! De hiszen mit is fáj nekem!? Mit kapok érte, milyen hálát? Egy tornyot. Igaz, én választottam. Innen még messzibbre lehet látni. Hiszen, ha az óriás vállán ülő gyermek ráadásul még toronyban is van ... akkor aztán igazán messzire láthat... Nem, soha senki hálát ne várjon ... legfőbb idejében szemelje ki a tornyot. *(Itt most még egyszer hangozzék, el az a párbeszéd, amit a Tiszteletes*

*és Kereszturi folytattak az első felvonás végén.
Majd a Tiszteletes be.) Ki jött?
(Kereszturi be, kis csend.)*

APÁCZAI

Miért jött, professzor úr?

KERESZTURI

Azért jöttem, hogy megmondjam: a fejedelem
elállt fenyegetésétől.

(Kis csend.)

APÁCZAI

Elállt? És milyen feltételeket szabott?

KERESZTURI

El kell mennie Fejérvárról.

APÁCZAI

Hová?

KERESZTURI

Kolozsvárra.

(Kis csend.)

APÁCZAI

S ha nem mennék?

KERESZTURI

Nem tudom. De el kell mennie. Féltem magát.
(Megfogja a karját.) Csak egy Apáczaink van.
Ne vesztegetse el magát. Szükség van magára,
szükség is lesz, szükség lesz még sokáig, szük-
ség lesz mindig. *(Kis szünet.)* Lehet, hogy az
Isten maga választotta ki.

APÁCZAI

Kiválasztott? Nem. Nem vagyok én kiválasz-
tott, csak alkalmas. A kiválasztottat segíti az

Isten, az alkalmasnak önmagát kell segítenie.
(*Kis csend.*) Köszönöm, professzor úr.

KERESZTURI

Nincs mit köszönnie. A fejedelem is belátta, hogy maga már túl híres ember ahhoz, hogy boszorkányként bántsák épp itt, ezen a tájon, ahol a türelmességükre mindig büszkék voltak fejedelmeink.

(*Szünet.*)

APÁCZAI

Most örülnöm kellene. És magának is, professzor úr, örvendeznie kell, hogy jót tehetett. Az orvos örvend, hogy meggyógyította a halálos beteget. De aztán az orvosnak eszébe jut, hogy a beteg kilép a betegszobából, elmegy tőle, és az utcán kint éli a régi életét: fázik és éhes, mint az állat. Mire mentette meg az orvos a beteget? (*Kis csend.*) Mire?! (*Apró szünet.*) És most? Most lemehetek a toronyból?

KERESZTURI

Lemehetünk, János.

(*A nézőtéren át, a széksorok között a két koldus bejő, jel a színre.*)

TISZTELETES

(*lenéz*) Urak, nagy tömeg gyűlt össze a templom udvarán. Élükön az a két koldus.
(*Valamennyien lenéznek.*)

KERESZTURI

Mi ez a komédia?

TISZTELETES

Ezek nem úgy néznek ki, mintha istentiszteletre jöttek volna. S egyre idegesebbek, zajonganak. Vagy csak feszülten hallgatnak? De ez meg olyan, mintha pokoli zaj lenne. Hallják? Csendben vannak, figyelnek, s mégis mintha nagy zsvivaj lenne.

(Figyelnek.)

(A két koldus most idegesen „cikázni” kezd a színen.)

ELSŐ KOLDUS

(a nézőtér felé, mintha a tömeg ott lenne) Legyenek türelemmel, jó emberek, legyenek türelemmel!

MÁSODIK KOLDUS

Meglesz, mindjárt meglesz. Várjanak, jó emberek, várjanak!

(Egyre rémültebben „cikáznak”.)

ELSŐ KOLDUS

Ne fenyegetőddzenek, az Isten áldja meg magukat! Miért fenyegetik a szegény nyomorultat, aki magukért is vérzett a Harmincéves Háborúban?

MÁSODIK KOLDUS

Nem bolondítottunk mi el senkit. Meglesz, mondom, hogy meglesz, csak várni kell egy kicsit!

ELSŐ KOLDUS

Ne bomoljanak.

(Most iszonyattal, mintha már a tömeg rajtuk

lenne, mintha üldöznék őket, nagy kinnal-bajjal, lihegve kapaszkodnak fel a lépcsőkön.)

APÁCZAI

Ide jönnek! Tiszteletes úr, nyissa ki az ajtót.

(A Tiszteletes gyorsan kinyitja, a két koldus ott ül az ajtóban, lihegve, rémülten, forgó szemekkel mondják.)

ELSŐ KOLDUS

Meg akarnak bennünket ölni!

MÁSODIK KOLDUS

Mondják már meg: lesz itt valami? Mert úgy hallottuk...

ELSŐ KOLDUS

Te hallottad.

MÁSODIK KOLDUS

Én, igen, én hallottam, hogy lenne itt valami ... Valakit ... innen ... oszt mentünk, s mondtuk az embereknek a hírt, idecsődültek, s most meg akarnak bennünket ölni, mert azt mondják, elbolondítottuk őket.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS

Harcoltunk a Harmincéves Háborúban, elfoglaltuk Szatmárt, Tokajt...

MÁSODIK KOLDUS

Fővezérünk, Kemény János már Nyitráig jutott ...

APÁCZAI

Beszélünk velük, hagyják abba, beszélünk velük, ne féljenek! Menjenek nyugodtan!

ELSŐ KOLDUS

Megyünk, csak jöjjenek velünk. Mi megyünk előre, de tessenek utánunk jönni ... és tessenek valamit kitalálni ... és valamit kiáltani nekik...

MÁSODIK KOLDUS

Tessenek azt kiáltani, hogy elmarad. Mára elmarad, de nem marad el örökre, csak máma marad el, hogy nem marad el a végtelenségig. *(Szinte hisztériásán.)* Tessenek ezeknek az elvetemülteknek megmondani, hogy ne féljenek, csak máma marad el! Nem véglegesen, csak máma marad el – nem mindörökre!

(Sebesen indulnak, Apáczaiék utánuk, a két koldus szinte alázuhan a lépcsőkön, már lent vannak a székek között, rémülten tekingetnek jobbra-balra.)

APÁCZAI

(a lépcső közepéről lassan lépegetve) Emberek! Ma elmarad az, amiért idegyülekeztek! Ma elmarad! De talán holnap, de legkésőbb holnapután meg fog történni! *(Hangja egyre konokabb lesz, szinte monoton módon ismétli a mondatokat. De kemény, szuggesztív hangon.)* Ma elmarad, amiért idegyültek. A koldusok nem hibásak. Nem bolondították el magukat! Senki sem hibás! Ma elmarad, de legkésőbb holnap vagy holnapután meg fog történni, amiért idegyültek! *(A két koldus rémülten a bejáratig jut már, s onnan mintegy védekezve fordítják vissza a fe-*

jüket, karjukat szemükhöz kapják, időnként fejüket is le-lehúzzák, mintha kővel dobálnák őket.)

ELSŐ KOLDUS

Hangosabban. APÁCZAI uram! Ezek nem hallják! Ezek nem hisznek nekünk! Jaj, ezek meg akarnak ölni!

APÁCZAI

(mintha már berekedt volna, erőlködve mondja) Ma elmarad – de nem örökre. Elhalsztották, de nem örökre.

MÁSODIK KOLDUS

Hangosabban! Az Istenért! Harcoltunk, véreztünk a háborúban, jó emberek! Mi is csak hallottuk, nem bolondítottunk el senkit. Hangosabban, APÁCZAI uram! Hangosabban! Hangosabban! Hangosabban! Meghalunk!

(Mindketten kibuknak a bejárati ajtón, hirtelen függöny.)

Vége